

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Eesti ajaloo osakond

Lennart Meri ja „pehme jõud“: Eesti Instituut ning BASIS 1988–1994

Roman Kasak

Magistritöö

Juhendaja: uusima aja kaasprofessor Kaarel Piirimäe

Tartu 2023

Sisukord

Sissejuhatus	3
Historiograafia	4
Töö eesmärk ja meetod.....	6
Allikad	8
Töö struktuur	9
1. Lennart Meri isik ja tema tegevus murrangulisel ajal, 1988–1994	10
1.1. Liiduvabariikide diplomaatiline olukord	10
1.2. ENSV diplomaatia ja välissuhete viimased aastad.....	12
1.3. Lennart Meri – diplomaat, kultuuriinimene ja riigimees.....	14
1.4. Lennart Meri isik ja tema välispoliitilised vaated	17
2. Eesti Instituut	22
2.1. Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatia	22
2.2. Eesti Instituudi algus	23
2.3. Eesti Instituudi tegevusplaanid ja sihtriigid.....	26
2.4. Eesti Instituut para-, proto- ja kultuuridiplomaatia toimijana	28
2.5. Eesti Instituut propagandaasutusena, sidemed välisministeeriumiga.....	32
3. Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut	37
3.1. <i>Think tank</i> ehk mõttekoda.....	38
3.2. Eesti Vabariigi julgeolekuolukord 1990. aastate alguses	39
3.3. BASIS-e konsiilium ning olulisemad isikud	42
3.4. BASIS-e avakonverents ja julgeolekuküsimused.....	45
3.5. BASIS ja NATO	49
3.6. BASIS-e läbikukkumine.....	53
Analüüs ja kokkuvõte	57
Summary	60
Kasutatud allikad ja kirjandus	63
Lisad	70

Sissejuhatus

2013. aastal pidas Ameerika Ühendriikide kindral ja hilisem kaitseminister James Mattis USA Kongressile kõne, milles hoiatas, et kui saalisviibijad ei suuda välispoliitika ja rahvusvaheliste suhetega tegeleva USA Riigidepartemangu täielikult rahastada peab tema selle tagajärjena ostma rohkem laskemoona.¹ Millist jõudu peeti kõnes seega silmas, mis suudaks ennetada konflikte ja verevalamist ning mille efektiivsuses on veendunud isegi kindrali auastmes sõjaväelane? Vastus ei ole lihtne ega ühemõtteliselt selge, kuid on arusaadav, et see jõud ei ole sõjaline vaid hoopis midagi muud. „Pehme jõud“ võib olla selleks seletuseks, tegemist on sotsiaalse nähtusega, mille võttis terminina kasutusele Harvardi politoloog ja endine USA kaitseministeeriumi nõunik Joseph Nye. „Pehme jõud“ vastandub end tugevale ehk sõjalisele (ja osaliselt ka majanduslikule jõule) ning on oma olemuselt väga laia tähendusega. See põhineb atraktiivsusel ja tõmbevõimel, mis paneb teisi oma eelistusi ümber kujundama, lisaks ei ole see konfliktne vaid suunab pigem koostööle.²

Lennart Meri ja Eesti rahvuslik liikumine leidsid ennast 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate alguse turbulentsel ajal samuti olukorrast, kus puudus sõjalise jõu kasutamise võimalus. Seega pidi ka Meri oma eesmärkide saavutamiseks kasutama „pehmet jõudu“, mis tähendas tähelepanu saamist Eesti ja eestlaste olukorrale rahvusvahelistes suhetes. Selleks asutas L. Meri Eesti Instituudi (EI) ja Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS), kaks organisatsiooni, mis löid kontakte ja aitasid kaasa Eesti suuremale seotusele lääneriikidega.

Käesolev magistritöö keskendub ülalmainitud instituutide tegevustele ajavahemikul 1988–1994 ja analüüsib seda „pehme jõu“ kontekstis. Uuritavat perioodi piiritlevad ajaliselt EI asutamine 1988. aastal ning BASIS-e tegevuse lõppemine 1994. aastal. Uurimistemaatika arvestades, võib üsna kindlalt oletada, et Eesti poolt rakendatava „pehme jõu“ teemal kirjutatakse ka tulevikus akadeemilisi uurimusi. Selle töö valmimine annab seega võimaluse vaadelda ja analüüsida „pehme jõu“ arengut, muutusi ja kulgu Eestis.

¹ Joseph S. Nye, *Do Morals Matter: Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump*. New York, Oxford University Press, 2020, lk 13–16.

² Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York, PublicAffairs, 2004, lk 5–11.

Historiograafia

„Pehme jõud“ (inglise keeles *soft power*) on sotsiaalse nähtusena jõudnud käesoleval sajandil, seda peamiselt infoühiskonna suurenemise ning globaliseerumise kasvu tõttu, üha rohkemate uurimistööde fookusesse. Enamik nendest teadusalastest uurimistöödest on valminud sotsiaalteaduste valdkondades ning mõjukaimaks autoriks sellel teemal võib pidada Joseph Nyed, kes võttis termini „pehme jõud“ esimesena kasutusele 1990. aastate alguses.³ Arusaama, et inimtsivilisatsioonis esinev jõud ei piirdu aga ainult sõjalisega, esines juba varem. Oxfordi Ülikoolis õppinud sotsioloog Steven Lukes avaldas 1974. aastal teose „*Power: A Radical View*“, milles kirjutab jõu kolmest dimensioonist, mida hakati hiljem ka „paledeks“ nimetama. Sealne kolmas dimensioon oli võimalus mõjutada teiste eelistusi, uskumusi ja huve.⁴

„Pehme jõu“ olemusest tingituna leidub selle erinevaid nähtusi ning avaldumisvorme pea lugematul hulgal, kuid selle töö raames keskendutakse nendele vormidele, mida analüüsitavates arhiivimaterjalides mainitakse või mis sobituvad kõige loogilisemalt uurimisobjektidega kokku. Sellisteks vormideks on para-, proto- ja kultuuridiplomaatia ning propaganda. Para- ja protodiplomaatia mõisted võttis esimesena kasutusele Tšehhi politoloog Ivo D. Duchacek. Eesti uurijatest on Mart Kuldkepp kasutanud, para- ja protodiplomaatia mõisteid oma teadustöö jaoks, analüüsides nii Eesti poliitiku Aleksander Kesküla poliitilist tegevust välismaal 20. sajandi alguses.⁵

„Pehme jõu“ teemal ei ole Eesti uurijatelt ilmunud veel ülevaatlikke monograafiaid, laiemas plaanis on „pehmet jõudu“ hakatud uurima aga bakalaureuse- ja magistratöödes. Siim Kanguri 2021. aastal Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudis kaitstud magistratöö „*Perception of China's influence operations among Estonian private enterprises*“ iseloomustab tänapäeva „pehmet jõudu“, kui peamiselt demokraatlike riikide vahendit teiste riikide mõjutamiseks. Samal ajal on autoritaarsemad riigid läinud üle „terava jõu“ kontseptsioonile, mis näeb ette jõulisemat, kuid samuti varjatud sekkumist mõne teise riigi sisepoliitikasse

³ Joseph S. Nye, *Born to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York, Basic Books, 1990.

⁴ Steve Lukes, *Power: A Radical View*. London, Macmillan, 1974, lk 21–25.

⁵ Mart Kuldkepp, *Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla*. Ajalooline Ajakiri, 2013, 3 (145), lk 321–374.

(näiteks valimistulemuste mõjutamise kaudu).⁶ Käesoleva töö kontekstis on samuti oluline Svea Ideon-Marksi 2022. aastal Skytte instituudis kaitstud magistritöö „Väikeriigi kultuuridiplomaatia Eesti näitel“, milles keskenduti peamiselt kaasaja Eesti kultuuriesindajatele välisriikides. Käesoleva töö jaoks aga olulisemalt on esindatud pehme jõu ning kultuuridiplomaatia aspektid, kuid mis veel tähtsam – selles oli olemas ka lühike kirjeldus Eesti Instituudi kohta, mis piirdus ajaloolise tausta ning instituudi juhatuse liikme Mart Meri selgitustega.⁷

Antud töö jaoks kolmas oluline magistritöö keskendus aga juba peamiselt Eesti Instituudile. Kadri Pitkäarti 2012. aastal Tallinna Ülikoolis kaitstud magistritöö „Eesti imago konstrueerimine MTÜ Eesti Instituut infotrukistes“ sarnaneb enda teemalt samuti pehme jõu nähtustega, kuid selle fookuseks on täpsemalt neliteist 2001 – 2010. aastani välja antud EI infotrukist, mis olid koostatud kas inglise või saksa keeles. Töö teoreetiline raamistik on käesolevast magistritööst selgelt teistsugune, keskendudes rohkem informatsiooni tajumisele, vahendamisele ja sellest aru saamisele.⁸

Magistritöö teise uurimisobjekti Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi kohta ei ole seni ühtegi akadeemilist uurimust avaldatud. Samas on olemas väga palju sekundaarkirjandust ja teaduspublikatsioone Eesti välispoliitika, geopoliitika ning julgeoleku kohta, mis kattuvad BASIS-e tegevusvaldkondadega. Selle temaatika tuntuimaks autoriks võib pidada politoloogi Toomas Alatalu⁹, kes kirjutab oma artiklites lisaks veel Lennart Meri geopoliitilistest nägemustest ja seisukohtadest, mis on siinse magistritöö raames oluliseks lisandväärtuseks.¹⁰ Teine tähtis autor on politoloog Holger Mölder, kelle julgeolekualane doktoritöö annab suurepärase ülevaate taasiseseisvunud Eesti julgeolekuarengutest.¹¹

⁶ Siim Kangur, Perception of China's influence operations among Estonian private enterprises. Magistritöö, Tartu, Tartu Ülikool, 2021, lk 8–13.

⁷ Svea Ideon-Marks, Väikeriigi kultuuridiplomaatia Eesti näitel. Magistritöö, Tartu, Tartu Ülikool, 2022.

⁸ Kadri Pitkäart, Eesti imago konstrueerimine MTÜ Eesti Instituut infotrukistes. Magistritöö, Tallinn, Tallinna Ülikool, 2012.

⁹ Toomas Alatalu, Eesti välispoliitiline kontseptsioon – unistus ja ulme 1990-1993. Poliitika, nr 6 (15), 2014, lk 81–116.

¹⁰ Toomas Alatalu, Eesti poliitikute 1990ndate aastate geopoliitilised visioonid. Poliitika, nr 5 (14), 2013, lk. 112–141.

¹¹ Holger Mölder, Cooperative security dilemma – practicing the Hobbesian security culture in the Kantian security environment. Doktoritöö, Tartu, Tartu Ülikooli kirjastus, 2010.

Lennart Meri isiku kohta kirjutatu ei ole hoolimata tema tuntud isikust ning mõjuvõimsast positsioonist Eesti ajaloos eriti suur. Elulooliselt annab kõige parema ülevaate juba 1999. aastal kirjutatud „Lennart Meri: *ein Leben für Estland*“¹², mis tugineb 1994. aastal tehtud dokumentatsiooni ja intervjuule.¹³ Eestikeelseid väljaandeid teosest on kaks¹⁴, neist viimane 2017. aastal.¹⁵ Mainida tuleb ka Eesti poliitiku Henn Põlluaasa teost: „Lennart Meri: Vabaduse valus valgus“, kus Meri isikust kriitiliselt kirjutatakse.¹⁶ Teadusartikleid on L. Meri isiku teemal kirjutanud Soome politoloog ja endine Tallinna Ülikooli professor Jyrki Käkönen, kes analüüsib nendes Meri rahvusvahelise süsteemi narratiivi ning Eesti positsiooni selles.¹⁷

Töö eesmärk ja meetod

Magistritöö eesmärk on on analüüsida Lennart Merit pehme jõu kasutajana. Selleks antakse ülevaade Lennart Meri isikust, vaadetest ja eesmärkidest ning analüüsitakse pehme jõu kaudu Eesti Instituudi ja Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi tegevust. Eesmärgi saavutamiseks on püstitatud neli peamist uurimisküsimust.

1. Kuidas tahtis Lennart Meri lülitada Eestit rahvusvahelisse kogukonda?
2. Kas ja kuidas kasutas Eesti Instituut oma tegevuses pehmet jõudu para-, proto- ja kultuuridiplomaatia ning propaganda näol?
3. Kas ja kuidas kasutas Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut pehmet jõudu oma tegevuses?
4. Milline oli Lennart Meri käekiri instituutide juhatajana?

Esimesele püstitatud uurimisküsimusele saab vastata, analüüsides Lennart Meri kõnesid, asjakohast tollast perioodikat ja historiograafias loetletud kirjandust. EI ja BASIS-e „pehme jõu“ potentsiaalsele kasutamisele lähenetakse töös historistlikult. Instituutide arhiivitoimikute

¹² Andreas Oplatka, Lennart Meri: ein Leben für Estland: Dialog mit dem Präsidenten. Zürich, Neue Zürcher Zeitung, 1999.

¹³ Ingrid von zur Mühlen, Lennart Meri - ein Leben für Estland Eine Dokumentation. Kleinmachnow, Chronos Film GmbH, 1994.

¹⁴ Andreas Oplatka, Lennart Meri – Eestile elatud elu, kahekõne presidendiga. Tartu, Ilmamaa, 2001.

¹⁵ Andreas Oplatka, Lennart Meri – Eestile elatud elu, kahekõne presidendiga. Tallinn, Hea Lugu, 2017.

¹⁶ Henn Põlluaas, Lennart Meri: Vabaduse valus valgus. Tartu, kirjastus Kunst, 2011.

¹⁷ Jyrki Käkönen, Eesti välispoliitikat põhjendavad müüdid. Eesti positsioon maailmas president Lennart Meri narratiivides. Acta Politica Estica nr 4/ 2013.

analüüsimisel on võimalik tuvastada, kas ja kui tihti ning millises kontekstis kasutatakse nendes mõisteid: „pehme jõud“, „kultuuridiplomaatia“ ja „propaganda“.

Ei puhul on lisaks võimalik välja selgitada tegevust, mis liigituks ülalmainitud kategooriate alla. Selle jaoks analüüsitakse instituudi tegutsemist välisriikides ja kirjavahetust välismaiste ühiskonnategelastega. Lisaks koostööd Eesti välisministeeriumiga, seda nii nõukogude okupatsiooni viimastel aastatel (ENSV välisministeerium) kui ka taasiseseisvunud Eesti Vabariigi alguses.

BASIS-e analüüsimisel lähtutakse instituudi põhikirjast ja L. Meri eesmärkidest selle asutamisel, kuid samuti kirjavahetusest, mis oli instituudil välisriikide ekspertidega. Veel analüüsitakse Eesti riigi üldist julgeolekuolukorda 1990. aastate alguses ja BASIS-e tegevust oma aja kontekstis ja julgeolekukeskkonnas.

Mõlema instituudi ja Lennart Meri isiku analüüside tulemustel on võimalik, käesoleva uurimistöo raames, kindlaks teha, missugune oli L. Meri instituutide juhatajana. Siinkohal võetakse samuti arvesse Meriga tööalaselt koostööd teinud inimeste kirjeldused ja iseloomustused temast.

Olulise aspektina tuleb käesoleva töö kontekstis veel ära mainida mõistete „kultuuridiplomaatia“ ja „propaganda“ erisuse. Leedsi Ülikooli rahvusvahelise kommunikatsiooni professori Philip M. Taylorig järgi on propaganda neutraalne veenmisprotsess, kus need, kes veenavad saavad kasu. Tegemist on tahtliku katsega veenda inimesi soovitud viisil.¹⁸ Kultuuridiplomaatia mõistet on endine Ameerika Ühendriikide diplomaat Richard T. Arndt seletanud, kui nähtust, mis leiab aset, kui ametlikud diplomaadid, kes on riikide valitsuste teenistustes, hakkavad inimestevahelist naturaalselt kultuurikulgu mõjutama ja muutma.¹⁹ Neid definitsioone arvesse võttes liigitub kultuuridiplomaatia samuti propaganda alla, kuid käesolevas töös eristab autor neid riigi otsese sekkumise aspektis. Propaganda puhul sekkub riik otseselt ja suuremas mahus protsessi, samas kui

¹⁸ Philip M. Taylor, Mõtteeluv: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani, kolmas väljaanne. Tallinn, 2011, lk 17–23.

¹⁹ Richard T. Arndt, *The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century*. Dulles, Potomac Books Inc, 2006, lk xviii.

kultuuridiplomaatia on riigi institutsioonidega kaudsemalt seotud, saamata selgeid tegevusjuhiseid.

Allikad

Allikatena on Rahvusarhiivis Tallinnas EI kohta olemas 265 säilikut. Neist olulisema osa moodustavad põhi- ja juhtimisdokumendid (ERA.5077.1.1–ERA.5077.1.27), kus on olemas instituudi asutamist kajastavad materjalid koos põhikirja ja riigiasutuste määrustega. Lisaks leiab sealt veel plaane instituudi asukohtade, kavandatavate ettevõtmiste ning finantseerimise kohta riigieelarvest. Teise tähtsama osa moodustavad tegevusdokumendid, mille hulka kuuluvad toimikud koostööst välisministeeriumiga ja temaatilised kaustad välisriikide kohta (ERA.5077.1.28–ERA.5077.1.48). Allikad olid siinkohal väga mitmekesised, koosnedes olulistest ametlikest otsustest ja lepingutest, kuni igapäevamajandamise probleemide ja käsikirjaliste märkmeteni välja.

Informatsiooni saamiseks kasutati uurimismeetodina ka intervjuusid. EI puhul olid intervjuueeritavateks instituudi praegusesse juhatusse kuuluv Mart Meri, kelle käest oli lisaks võimalik saada isiklikku uurimismaterjali instituudi ajaloo kohta. Teine intervjuueeritav oli EI temaatika puhul instituudi endine peadirektor Kaja Tael, kes töötab praegu välisministeeriumis Eesti kliima- ja energiapoliitika erivolitustega diplomaatilise esindajana. Lisaks toimusid intervjuud ka EI haldusdirektori, tänapäeval Eesti Kirjanike Liidu haldusdirektori Mart Siilmanni ning EI saksakeelsete maade referendi, hilisema Eesti suursaadikuga Jaapanis ja Koreas, Toivo Tasaga.

Lennart Meri temaatika osas osutus samuti veel üheks intervjuueeritavaks praegusel hetkel Euroopa välisteenistuses töötav Alar Olljum, kes tegutses 1990. aastate alguses L. Meri abina.

BASIS-e puhul kasutatakse allikatena Vabariigi Presidendi Kantselei valduses olevaid säilikuid, mis hõlmasid endas peamiselt kirjavahetust, kuid samas ka kõnesid, ettekandeid, nimekirju ja erinevaid tegevusplaanid. Intervjuueeritavaks oli selle temaatika osas endine kaitseminister Jüri Luik, kes töötas 1990. aastatel nii EI-s kui ka L. Meri juhitas välisministeeriumis ja pidas BASIS-e avakonverentsil teemakohase kõne. BASIS-e endise direktori Mart Tarmakuga autoril kahjuks intervjuud pidada ei õnnestunud.

Mõlema instituudi uurimisel kasutati samuti asjakohast perioodikat, mis pärineb 1990. aastate ajakirjandusväljaannetest. Nende hulgas on nii Eesti ajalehed kui ka välismaa väljaanded.

Töö struktuur

Magistritöö esimene peatükk algab laiemal ülevaatega nii Nõukogude Liidu kui ka ENSV diplomaatia kohta. Fookuses on diplomaatia muutumine külma sõja perioodil, liiduvabariikide võimalused välissuhtluseks ja ENSV välispoliitika viimased aastad, koos kontseptsiooniliste muudatustega. Peatüki keskses osas on vaatluse all aga Lennart Meri isik ja tegevus, tema isiklikud kontaktid ning lähenemine Eesti probleemidele. Sellele lisanduvad Meri vaated rahvusvahelise süsteemi toimimisele.

Magistritöö teise peatüki alguses tutvustatakse lühidalt Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatiat. Pärast seda keskendub peatükk EI arhiivitoimikute analüüsile ja annab detailsema ülevaate instituudi tegevustest ajavahemikul 1988–1993. Eesmärk on välja selgitada, kuidas ja millises suunas EI asutamine kontakte välisriikidega muutma hakkas ning millisel määral saaks taolist tegevust tõlgendada ja liigitada käsitletavate pehme jõu alaliikide: para-, proto- ja kultuuridiplomaatia või propaganda alla.

Magistritöö viimases peatükis keskendutakse BASIS-e tegevustele aastatel 1993–1994 ja see hõlmab endas suuremalt jaolt julgeolekuarutelusid Eesti, aga laiemalt ka Baltikumi piirkonna suhtes. Peatükk algab BASIS-e, kui mõttekoja käsitlemisega ja areneb edasi, analüüsides instituudi avakonverentsi, selle konsiiliumi liikmeid ja nende tausta ning muid tegevusi. Oluline saab lisaks olema kirjavahetuste analüüs L. Meri ja BASIS-e direktori Mart Tarmaku²⁰ ning NATO erinevate esindajate vahel, kes BASIS-ega suhtlemise kaudu osalesid nii, suure tõenäosusega, esimest korda Eesti julgeolekuolukorra aruteludes.

Uurimistöö lõpus oleva analüüsi ja kokkuvõtte peatükk analüüsib Lennart Meri, kui instituutide juhatajat ja annab vastuse küsimusele, kui edukas ja millise juhtimisstiiliga oli ta selles ametis, võttes arvesse EI ja BASIS-e näiteid.

²⁰ Autoril ei õnnestunud kahjuks Mart Tarmakult kommentaare tema BASIS-e kogemuste kohta saada. Tarmaku ainukeseks kommentaariks BASIS-e teemal oli vastus: „Mul ei ole selle kohta alles mingeid materjale“. Kirjavahetus Mart Tarmakuga (07.03.2023).

1. Lennart Meri isik ja tema tegevus murrangulisel ajal, 1988–1994

1985. aastal sai NLKP uueks peasekretäriks Mihhail Gorbatšov, kelle eestvõttel alustati nn perestroika-poliitikat ehk mitmeid ühiskondlikke-poliitilisi ümberkorraldusi Nõukogude Liidus. Eestisse jõudsid selle mõjud 1987. aasta kevadel, kui algas nn fosforiidisõda. Sealt edasi arenesid sündmused tormilise kiirusega, tipnedes Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega 1991. aasta 20. augustil ja kestes edasi üheksakümnendate keskpaigani, mil Eesti asus liituma rahvusvaheliste institutsioonidega (laiemalt rahvusvahelise kogukonnaga) ning majanduses viidi läbi radikaalsed turumajanduslikud reformid..²¹

1980. aastate lõpul ja 1990. aastate alguses ei olnud aga sugugi selge, mida tulevik toob. Eesti rahvuslik liikumine pidi alles tegema oma valikud ka Eesti välispoliitika kujundamisel. Taoliste valikute ees oli ka Lennart Meri.

1.1. Liiduvabariikide diplomaatiline olukord

Hoolimata Nõukogude Liidu totalitaarsest riigikorrast oli sealne diplomaatia ja üldine suhtlus teiste riikidega küllaltki hästi välja arenenud. Teataval määral võis totalitaarsusest riigile isegi kasu olla, kuna see võimaldas kasutada otsest ähvardamist ja provotseerimist välissuhtluses, kartmata seejuures ühiskonna negatiivseid vastureaktsioone, midagi millega pidid lääneriikide valitsused pidevalt arvestama ning mis piiras nende samasugust tegutsemist..²²

Mõjuvõimas positsioon ÜRO-s andis samuti parema võimaluse oma seisukohtade edastamiseks rahvusvahelisel areenil. Tuleb märkida, et juba alates 1950. aastatest kasutati selles valdkonnas osavaid diplomaatilisi samme, määrates oma delegatsioonidesse ÜRO-s ka näiteks eri liiduvabariikide esindajaid, muutes nad nii oma kohaliku piirkonna kaudseteks esindajateks. Need kaudsed esindajad pidid välisriikidele demonstreerima seda, kuidas eri liiduvabariigid, Moskva keskvalitsuse all, on ikkagi säilitanud oma suveräänsuse. Reaalsuses oli olukord muidugi

²¹ Vahtre, Sulev (peatoimetaja), Pajur, Ago, Tannberg, Tõnu (tegevtoimetajad). Eesti Ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tannberg, Taasiseseisvumine. Tartu, Ilmamaa, 2005, lk 374–379.

²² International Negotiations. Communist Doctrine and Soviet Diplomacy: Some Observations. Memorandum, Committee on Government Operations United States Senate, U.S. Government Printing Office, Washington, 1970, lk 9.

teine ning kõik esindajad pidid tegutsema Moskva suuniste järgi. Kokku osales aastatel 1950–1991 selles protsessis ka neli ENSV-st määratud saadikut.²³

Nõukogude Liidu 1944. aasta veebruari konstitutsiooniparandustega anti liiduvabariikidele vormiline õigus diplomaatiliste suhete sisseadmiseks välisriikidega.²⁴ Muudatused leidsid aset selleks, et demonstreerida, Teise maailmasõja järgses maailmas, lääneriikidele oma „demokraatlikkust“ ning liiduvabariikide „suveräänsust“. Teine põhjus seisnes ÜRO-s, kus Nõukogude Liit soovis endale, liiduvabariikide näol, võimalikult palju hääleõigust saada, kuid see plaan kukkus suuremal määral läbi ning hääleõiguse said juurde vaid Valgevene ning Ukraina piirkonnad.²⁵

Seisukoht, et liiduvabariigid on rahvusvahelistes suhetes õiguslikud subjektid ning seega sisuliselt ka suveräänsed riigid jäi Nõukogude Liidus, suuremate muutusteta, püsima kuni Gorbatšovi võimuletulekuni 1985. aastal. Lääneriikidelt nõuti vastavat tunnustamist, kuid tõsiasi, et nendel „suveräänsedel riikidel“ aga näiteks välisesindused ning kahepoolsed suhted teiste riikidega puudusid, põhjendati sellega, et alati ei ole mõistlik kasutada oma suveräänsust just sellisel moel.²⁶

Mitu aastakümnet ei olnud enamikel liiduvabariikidel seega isegi mitte võimalust saavutada otsesidemeid teiste riikidega. Alles 1986. aastal, Gorbatšovi reformide vaimus, anti neile vähemalt osaliselt uusi vabadusi juurde, kuna nüüd oli võimalus hakata looma otsesidemeid Vastastikuse Abistamise Nõukogu riikidega. Hiljem laiendati seda õigust veelgi, lubades suhteid kapitalistlike maadega alates 1988. aastast²⁷, aasta hiljem oli olemas juba õigus sõlmida nende riikidega lepinguid ja kokkuleppeid, mis panid aluse majanduslikele suhetele.²⁸ Liiduvabariikide regionaalsem mõju hakkas nüüdsest suurenema ning seda soosis ka reformimeelne juhtkond, pärast NSV Liidu välisminister Eduard Shevardnadze kohtumist liiduvabariikide välisministritega 1987. aasta juulis, arutamaks viimaste iseseisva tegutsemise

²³ James P. Nichol, *Diplomacy in the Former Soviet Republics*. 1995, Praeger, Westport, Connecticut London, lk 13–14.

²⁴ Akadeemia 29. aastakäik, 2017, nr 11. Eesti välispoliitika algus 1990–1991, K. Piirimäe lk 1935.

²⁵ Tiit Made, *Rootsis Nõukogude saatkonnas*. Tallinn, kirjastus Argo, 2016, lk 14.

²⁶ *Diplomacy in the Former Soviet Republics*, James P. Nichol, Westport, Connecticut London, Praeger, 1995, lk 21–23.

²⁷ Kaarel Piirimäe, *Eesti välispoliitika algus*, 2017, nr 11. 1990–1991, lk 1935.

²⁸ James P. Nichol, *Diplomacy in the Former Soviet Republics*, lk 34.

üle. Selle tulemusel toimus personalivahetus mitmetes liiduvabariikide välisministeeriumides.²⁹

Arusaadavalt ei kulgenud muidugi kõik alati sujuvalt ning ilma mööndusteta. Näiteks suhtluses välisriikidega ei tohtinud liiduvabariikide nõudmised ja huvid pörkuda üleliiduliste huvidega, mille eest Moskva seisis. Samuti esines jätkuvalt veel valdkondi, mille otsuste tegemist kontrollis ainult keskvõim. 1989. aasta augustis vastu võetud kaubanduslepingud esindasid selgelt positsiooni, et NSV Liidu kaubanduslepingud määrab ainult keskvõim.³⁰ Okupeeritud Balti riikide olukord erines aga mitmetel põhjustel veel omakorda kõikidest ülejäänutest liiduvabariikidest.

1.2. ENSV diplomaatia ja välissuhete viimased aastad

Balti riike ning nende hulgas ka okupeeritud Eestit ehk ENSV-d eristas ülejäänutest liiduvabariikidest peamiselt kaks tunnusjoont. Esiteks lääneriikide mittetunnustamispoliitika, mille abil säilis juriidiliselt ja formaalselt Balti riikide iseseisvus rahvusvahelises kogukonnas. Teiseks arvestatav pagulaskond, kelle tegevustel pidi silma peal hoidma ja sõnumite ning ideede vastu propagandat tegema. Viimase ülesande sai endale ENSV välisministeerium, kelle töötajad hankisid ja säilitasid väliseestlaste kohta käivat informatsiooni ning edastasid seda vajadusel Nõukogude Liidu välisministeeriumile.³¹ Üldiselt oli ENSV välisministeerium samuti Moskva käepikenduseks kohapeal. Tavapäraselt töötas seal natuke alla kümne inimese ning neid sai vajadusel kasutada väliskülaliste vastuvõtmiseks või saata Nõukogude Liidu välissaatkondadesse, kuid viimast võimalust kasutati pigem harva (35. aasta jooksul saadeti välismaale alla 30 esindaja).³²

Välisministeeriumi kõrval eksisteerisid ENSV-s ka 1960. aastal asutatud Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing ehk VEKSA ning Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu ehk Sõprusühingu, mis kuulus filiaalina Üleliidulise Välismaaga Kultuurisidemete Pidamise Ühingu koosseisu.³³ VEKSA puhul oli

²⁹ Samas, lk 32–33.

³⁰ Samas, lk 33–34.

³¹ Johannes Vahe, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi välisministeerium ja selle tegevus 1960. aastatel. Bakalaureusetöö, Tartu, Tartu Ülikool, 2019 lk 19–21.

³² Tiit Made, Rootsis Nõukogude saatkonnas, lk 23–24.

³³ Samas, lk 28–29.

tegemist eelkõige organisatsiooniga, mis tegeles infovahetuse ja ideoloogilise mõjutamisega väliseestlaste seas. Eesmärk oli pagulaskond poliitiliselt neutraliseerida ning seal, isiklike kontakte kasutades, patriootlikke grupe moodustada. Tähelepanu pöörõhk oli suunatud noortele ja intellektuaalidele, mis võimaldas nii muuhulgas mitmetel tuntud ENSV kultuuritegelastel välisriike külastada ja kontakte luua. VEKSA tegevuse raames toimus mitmeid propageerivaid konverentse ning seal alustas tegevust ka eraldi teadussektsioon.³⁴ Konverentsidel esinenute hulka kuulus ka Eesti Instituudi hilisem asutaja Lennart Meri, kes VEKSA II konverentsil iseloomustas seda populaarse organisatsioonina noorte väliseestlaste hulgas.³⁵ Vähem tuntud Sõprusühing tegi peamiselt koostööd *Inturisti* reisibürooga välisreiside korraldamiseks.³⁶

Esimesed muutused algasid Eestis samuti 1980. aastate lõpul, kui esialgu pikaajalise ENSV välisministri Arnold Greeni juhtimise lõpuajal hakkas suurenema ministeeriumi personali arv.³⁷ Ettevaatlikult asus Green 1988. aastal ka juba kontakte välisriikidega otsima, kuid seda peamiselt siiski kultuurilistes sektorites (kultuur, sport, haridus, teadus) ning lubadusega Nõukogude Liidule, et välispoliitika jääb edasi ühtseks.³⁸

Üks oluline otsus leidis Nõukogude Liidu diplomaatia jaoks aset 1988. aasta 14. oktoobril, mil NLKP 27. kongress töötas välja uue välispoliitilise kontseptsiooni – dialoog ja mõistmine maailmas. Seda uut olukorda plaanis nüüd ka ENSV enda huvides ära kasutada, luues väliseestlastega kontakte, ametlikult selleks, et nii projitseerida Nõukogude ühiskonnast välismaailmale „õige pilt“. Koostöö pidi kujunema plaanide kohaselt üsna mitmekülgseks. See hõlmas näiteks välisautorite tööde väljaandmist Eestis, vabariiklikult isemajandava väliskaubanduskoondise „Estimpeks“-i asutamist, mis koostöö tulemusel tööstust ja kaubandust arendaks ning eri usuühingute, loomeliitude ja koolide omavahelist suhtlust.³⁹

Indrek Toome nimetamisega ENSV Ministrite Nõukogu esimeheks kiirenesid muutused välisministeeriumis ja välissuhtluses, mis peegeldus näiteks diplomaatiliste külaliste ning

³⁴ Indrek Jürjo, Pagulus ja Nõukogude Eesti: Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, Tammeraamat, 2014, lk 211–214.

³⁵ Samas, lk 236.

³⁶ Tiit Made, Rootsis Nõukogude saatkonnas, lk 28–29.

³⁷ Kaarel Piirimäe, „Balti kriis“ ja Eesti välispoliitika algus 1990–1991. Akadeemia, 2016, nr 8, I, lk 1344–1346.

³⁸ James P. Nichol, Diplomacy in the Former Soviet Republics, lk 129–132.

³⁹ ERA 5077.1.1 – EI loomist kajastavad dokumendid L. Meri koostatud EI asutamise projekt ja märkmed.

välissaadikute külaskäikude arvu suurenemises.⁴⁰ Murrangulise muutusena oli välissuhetele aga Lennart Meri asumine ENSV välisministriks 1990. aasta aprillis. Meri asus ministeeriumi juhtima täiesti uutal alustel, vallandades selle eelnevad töötajad ning tuues sinna üle oma noorem kaader, mida ta Eesti Instituudis, umbes kaks aastat varem, välja koolitama oli asunud.⁴¹ Samuti suurenes jällegi töötajate arv ning asutuse rahastus.

Meri asumisega välisministriks toimus teatav konflikt selle üle, kuidas läheneda Eesti taasiseseisvumisele kõige mõistlikumalt. Oludest tingituna eksisteeris, kaasaegsete arvates, sisuliselt kaks võimalust. Neist esimene nägi ette iseseisvuse saamist Moskvast, kuna tegemist oli siiski NSV Liidu sisemise arengu ja probleemiga. Seda suunda toetasid konservatiivsemad või traditsioonilisemad poliitikud ja diplomaadid nagu I. Toome⁴², 1970. aastatel Rootsisis NSV Liidu suursaatkonna konsulaarosakonnas atašeenä töötanud ja nüüd Ülemnõukogu väliskomisjoni aseesimeheks nimetatud Tiit Made ning Eesti esindaja Moskvast Jüri Kahn. Nende arvates ei olnud välise toetuse küsimine võimalik, kuna ENSV ei omanud veel selget kontrolli oma territooriumi üle.⁴³

Teine suund, mida eelmainitud liiga idealistlikuks pidasid, oli majandusliku abi ning riikliku tunnustuse otsimine läänest. Sellele panustasid L. Meri ja tema lähikondlased. Meri vaatas alates oma ametisse nimetamisest Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi CSCE (tänapäeval Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsioon OSCE) poole, mille seas prooviti teha teavitustööd ning tõstatada Balti küsimus. 1990. aasta lõpul aset leidnud CSCE Pariisi kohtumisele lubatigi Balti riikidel külalistena kohale tulla, kuid NSV Liidu protestide peale nad siiski eemaldati sealt.⁴⁴ Olukord tõendab Eesti välispoliitilise kontseptsiooni killustumist ning selge doktriini puudumist 1980. aastatel lõpul ja 1990. aastate alguses.

1.3. Lennart Meri – diplomaat, kultuuriinimene ja riigimees

Võib väita, et Lennart Meri diplomaadiks kujunemine sai alguse juba varases lapsepõlves, kui tema isa Georg Meri siirdus stipendiaadina 1930. aastate algul õpingutele Pariisi, seda koos naise ja poja Lennartiga. Stuudium seal lõppes 1934. aastal ja pärast seda asus G. Meri tööle

⁴⁰ Kaarel Piirimäe, „Balti kriis“ ja Eesti välispoliitika algus 1990–1991, lk 1346–1347.

⁴¹ Samas, lk 1353.

⁴² James P. Nichol, *Diplomacy in the Former Soviet Republics*, lk 130–132.

⁴³ Kaarel Piirimäe, „Balti kriis“ ja Eesti välispoliitika algus 1990–1991, lk 1346–1347.

⁴⁴ Samas, lk 1357.

Eesti saatkonnas Berliinis atašeenana ning hiljem nõunikuna. 1938. aastal siirdus perekond tagasi Prantsusmaale, seekord lähetati G. Meri tööle Eesti saatkonda Pariisis.⁴⁵ Veel sama aasta sügisel kutsuti diplomaat aga kodumaale tagasi ja nimetati välisministeeriumi välismajanduse osakonna juhatajaks, eesmärgiga Eesti kaubandussidemeid laiendada ning luua endale parem pilt Euroopas toimuvatest majanduslikest protsessidest.⁴⁶

Lennart Meri kasvas seega üles Euroopa suurriikide kultuuriruumides, nähes nii Prantsusmaa kui ka Saksamaa eluolusid ja õppides samal ajal võõrkeeli. Lisaks puutus ta juba üsna varases eas kokku totalitarismiga ning nägi demokraatia hääbumist, kuigi nagu ta seda ise on väitnud, ei taibata poliitilistest seostest sellises vanuses peaaegu mitte midagi.⁴⁷ Suure tõenäosusega aitasid need varajased kogemused kaasa sellele, et ta hilisematele, taasiseseisvunud Eesti diplomaatidele, muljet avaldas ning viimased võtsid teda tihti eeskujuks. Näiteks diplomaat, poliitik ja endine minister Jüri Luik on kirjeldanud, et Lennart tegutses välismaal sellise kindlusega, mis jättis mulje, nagu polekski ta mujal elanud, kui Pariisis ja Berliinis. Luige sõnul olevat Meri kord välisministrina öelnud, et on selleks ametiks valmistunud kogu elu. Tema raamatud, kõned ja intervjuud oleksid üksikute sõnaasendustega võinud ilmuda Lääne-Euroopa lehtedes.⁴⁸

Pärast juuniküüditamist ja ajalooõpinguid Tartu Ülikoolis tegeles L. Meri soome-ugri rahvaste uurimisega, mille tulemusena valmisid 1970. aastal film „Veelinnurahvas“ ning 1976. aastal raamat „Hõbevalge“. Just viimane teos oli olulise tähtsusega eestlaste identiteedi ülalhoidmise seisukohast, tekitades tollases Eesti avalikus arvamuses ja eriti haritlaskonnas suurt vastukaja.⁴⁹ Teoste koostamine tõi endaga kaasa reisimist mitmetesse eri paikadesse Nõukogude Liidus, nendele lisandusid reisisihtkohtadena hiljem ka näiteks USA, Kanada, Saksamaa ja Soome. 1980. aastate lõpp tõi kaasa L. Meri osaluse mitmetes organisatsioonides. Eesti Muinsuskaitse Seltsis oli ta auliige, Eesti Kirjanike Liidus sekretär ning aktiivselt osales ta ka Rahvarindes, mille ridadesse ta küll samas ei kuulunud.⁵⁰ Poliitilise karjääri suurem tõus algas 1990. aasta

⁴⁵ Andreas Oplatka, Lennart Meri – Eestile elatud elu, lk 28–35.

⁴⁶ Samas, lk 43–44.

⁴⁷ Samas, lk 34.

⁴⁸ Jüri Luik, Lennart Meri kui diplomaat. Diplomaatia, Rahvusvaheliste Kaitseuringute Keskus, Nr 31, märts 2006, erinumber, <https://diplomaatia.ee/lennart-meri-kui-diplomaat/> (15.02.2022).

⁴⁹ Lennart Meri, Hõbevalge: reisikiri suurest paugust, tuulest ja muinasluulest. Tallinn, Lennart Meri Euroopa Sihtasutus, 2008 (koostanud ja toimetanud Urmas Sutrop ning Mart Meri), lk 577–590.

⁵⁰ Andreas Oplatka, Lennart Meri – Eestile elatud elu, lk 276–277.

kevad, mil L. Merist sai välisminister. Kaks aastat hiljem oli Meri lühikest aega Eesti Vabariigi suursaadik Soomes ning pärast seda juba president.

Reisimine välismaale ei olnud arusaadavalt ENSV-s tavakodanike jaoks võimalik ja seetõttu on korduvalt tumeda varjuna L. Meri isiku puhul esile kerkinud tema sidemed VEKSA ning selle kaudu ka KGB-ga. Taolist negatiivset seostamist tabab tegelikult Meri lähedasi laiemalt, kuna süüdistuste osaliseks on saanud ka G. Meri ning kõige selgemalt L. Meri onupoeg Arnold Meri, kelle vastu algatati kriminaalasi, süüdistades teda küüditamise korraldamises Hiiumaal.

Eelmainitud süüdistused on osaliselt põhjuseks L. Meri isiku vastuolulisusele ning need jõudsid esimest korda laiemale avalikkusele ette 1992. aasta septembris. Teema tõstataja oli Ando Leps, õigusteaduste doktor, kes kuulus lisaks ka repressiivpoliitika ja inimsusevastaste kuritegude väljaselgitamise riikliku komisjoni liikmete hulka. Leps kirjutas esmalt G. Meri poliitilise mineviku kohta, süüdistades viimast koostöös Nõukogude Liidu julgeolekuorganitega. Antud koostöö olewat väidetavalt aset leidnud Teise maailmasõja ajal, erinevates Nõukogude Liidu vangilaagrites, kus G. Meri, julgeolekuorganite agendina (varjunimi „Obnovljonnõi“), teostas vanglates sisekambrilist töötlust oma kaasvangide suhtes. Lepsi hinnangul annavad sellele hüpoteesile alust G. Meri sagedased ümberpaigutamised vanglasüsteemis, kohtumised operatiivtöötajatega Moskva sisevanglas ning esialgu määratud surmanuhtluse tühistamine, mis erines selgelt toleaeegsest praktikast.⁵¹

L. Meri ennast süüdistused esmalt ei puudutanud, küll aga mainis Leps ära selle, et isa mineviku tõttu võib poliitikust poega ähvardada šantazeerimisoht Moskvast.⁵² Tähtis on aga samuti mitte unustada Lepsi süüdistuste poliitilist olustikku. Nimelt toimusid Eestis 1992. aasta septembris presidendivalimised, kuhu kandidaadina oli üles seatud ka Lennart Meri. Erakonna Isamaa juht Mart Laar, kes Merit valimistel toetas, nimetas süüdistusi „avalikuks laimuks“, lisades, et see näitab vaid endise nomenklatuuri nahaalsust kasutada ka alatuid võtteid oma vastaskandidaatide mustamiseks. Laar tõdeb küll, et Georg Meri toimikud on olemas, kuid neist olewat võimatu välja lugeda seda, mida Leps esitab.⁵³

⁵¹ Sädeleva ilukirjandustõlkija Georg Meri poliitiline minevik, Eesti Ekspress, 4. september 1992, lk 9.

⁵² Samas.

⁵³ Toomas H. Liiv, „Isamaa“ peab süüdistusi Georg Meri KGB-mineviku kohta „absurdseks“. Eesti Päevaleht, nr. 184, 4. september 1992, <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevaleht19920904&>, (09.01.2023).

Eestis moodustati taasiseseisvumise järel tegelikult kiiresti KGB likvideerimise komisjon, mida juhtis Hardo Aasmäe. Suurem osa NSV Liidu salapolitsei materjale oli selleks ajaks küll juba Venemaale viidud, kuid nii mõndagi leiti ka ENSV KGB hoonest. Mõned dokumendid olevat hilisema Eesti Riigiarhiivi dokumentide osakonnajuhataja Indrek Jürjo sõnul läinud aga ka kaduma.⁵⁴ Pärast Lepsi süüdistusi moodustati 1992. aasta 11. septembril valimisliidu Kindel Kodu algatusel komisjon, uurimaks kõigi tollaste presidendikandidaatide võimalikku seotust võõrriigi luurega. Samal päeval tegi avalduse ka Lennart Meri, kes pidas selles küsimuses vajalikuks koguni rahvusvahelise komisjoni ellukutsumist, mida aga siiski ei juhtunud. Eesti komisjon jõudis järeldusele, et „ei ole mingeid materjale ega tõendeid, mis kinnitaksid Lennart Meri puutumust repressiivorganitega“.⁵⁵

1993. aasta aprillis avaldasid ajaloolased Teet Veispak ja Indrek Jürjo Eesti Ekspressis veel Lennart Meri VEKSA aruanded („Maraton Ühendriikides ja Kanadas“), mis olid koostatud tema reise ajal USA-sse ja Kanadasse 1979. aastal. Nendes kirjutistes kirjeldas Meri üksikasjalikult oma kohtumisi väliseesti teadlaste, juhtpoliitikute ja kultuuriinimestega. Jürjo sõnul olid need detailsed, analüüsivad ja kirjutatud kohusetundega, Veispak lisas, et Meri aruanded ületavad oma põhjalikkusega kõiki teisi.⁵⁶ Ando Leps lisas süüdistuste hulka paar kuud hiljem ka kahtlused L. Meri eluloo kohta, pidades seda võltsinguks. Sellele arvamusele andsid tema sõnul alust Meri vastukäivad avaldused oma töökohtade ja välisreiside asjus, lisaks karjäär nomenklatuuris, vaatamata repressiivsele taustale.⁵⁷ Kahtlused taasiseseisvunud Eesti esimese presidendi kohta jäid püsima hiljemgi, näiteks 1996. aastal esitasid riigikogu liikmed Eldur Parder ja Villu Müüripeal ning ajakirja „Kultuur ja Elu“ peatoimetaja Jüri Estam Tallinna linnakohtule avalduse, milles vaidlustasid Lennart Meri süümevande.⁵⁸

1.4. Lennart Meri isik ja tema välispoliitilised vaated

Arvatavasti ei ole vist olemas paremat personifikatsiooni Gustav Suitsu sõnastatud Noor-Eesti kreedole „Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“, kui Lennart Meri ise. Tema

⁵⁴ Aivar Jarne, Lennart Meri KGB kammitsais. Postimees, 18. september, 1996, lk 8.

⁵⁵ Samas.

⁵⁶ Tiina Jõgeda, Salajased reisikirjad VEKSA sahtlist. Eesti Ekspress, 1993, 9. aprill, lk 10–11.

⁵⁷ Ando Leps, Kas me oleme ikka jõudnud Euroopasse? Eesti Päevaleht, 1993, 3. juuni, lk 2, 6,

<https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevaleht19930603.2.7.3&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----->, (11.01.2023).

⁵⁸ Toomas Mattson, Lennart Meri süümevande vaidlustati kohtus. Postimees, 18. september, 1996, lk 3.

poliitilise, kultuurilise ja diplomaatilise töö üheks põhieesmärgiks oli Eesti sidumine Euroopa ning laiemas plaanis läänemaailma kultuuri- ja väärtusruumiga. Arusaam eestlaste “läänelikkusest” oli Meri jaoks oluline, sest ülesanne oli ülejäänud maailmale tõestada, et kommunistliku koore all on säilinud Eesti euroopalik süda, mis hakkaks tuksuma kohe peale okupatsiooni lõppemist.⁵⁹ Eesti läänemaailma kuulumist näitas Meri välja ka üsna omapärase otsusega. Kui riik 1991. aasta 17. septembril ÜRO-sse vastu võeti, taotleti liitumist „Lääne-Euroopa ja teiste gruppi“. Kunagine suursaadik ÜRO-s Jaak Jõerüüt on hiljem öelnud, et nii saadi „tehniline kanal oma huvide esindamiseks“, kuid samas märgivad eksperdid, et maailmaorganisatsioonis kaua aega üksinda blokiväliselt ringi hulpida oli Eestile pigem negatiivne.⁶⁰ Tänapäeval on Eesti ÜRO-s „Ida-Euroopa grupis“.

Oma sõnumite edastamiseks kasutas Meri ära ka tihti uusi tehnoloogiaid, oluline oli aga ka sobivatest võimalustest kinni haarata. ÜRO peaassamblee 48. istungijärgul 1993. aasta 30. septembril New Yorgis avanes üks selline võimalus. Kohe oma kõne alguses juhtis Meri tähelepanu Eesti koloniseerimisele Nõukogude Liidu poolt. Mõiste sobivuse üle antud kontekstis võib vaielda, kuid see pole siinkohal hetkel oluline, tähelepanuväärne on hoopis Meri oskuslik võtte koloniseerimisele omistatud tähenduste sidumine Eestiga. Nimetatud mõistet kasutas ta oma kõnes läbivalt, kokku viiel korral ja selle eesmärk oli näidata, et Eestil on paljude ÜRO liikmesriikidega sarnane ajalugu ning koloniaalminevik, mis seob Eestit enamike riikidega kogu maailmas.⁶¹

Koloniseerimise narratiiviga käis koos ka eestlaste, kui Euroopa põlisrahva narratiiv, kes on pidanud, sarnaselt peaaegu kõikide teiste maailma põlisrahvastega, palju kannatama. Tegemist oli põlisrahvaga, kes oli enne Nõukogude Liidu okupatsiooni olnud üle 700 aasta osa läänest, mistõttu ei pidanud Eesti mitte Euroopasse integreeruma, vaid asuma taas oma täieõiguslikule kohale.⁶²

Need kaks näidet iseloomustavad hästi seda, kuidas Meri proovis Eestit oskuslikult laiemale rahvusvahelisele üldsusele sümpaatseks muuta, et nii nende kaudset toetust saada. Eesti

⁵⁹ Jüri Luik, Lennart Meri kui diplomaat.

⁶⁰ Toomas Alatalu, Eesti poliitikute 1990ndate aastate geopoliitilised visioonid, lk 122–123.

⁶¹ Vabariigi President Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni peaassamblee 48. istungijärgul, New York, 30. september 1993, <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4242> (03.03.2022).

⁶² Jyrki Käkönen, Eesti välispoliitikat põhjendavad müüdid: Eesti positsioon maailmas president Lennart Meri narratiivides, Acta Politica Estica nr 4/ 2013, lk 15.

taasiseseisvumise ajaks olid endised koloniaalimpeeriumid juba lagunened ja kolonialism oli muutunud negatiivseks mõisteks. Eesti taasiseseisvumine oli Meri kõnes seega ühe rõhutatud põlisrahva võit väliste jõudude üle. Tähelepanu tuleb pöörata ka sellele, et Meri ei toonitanud valjult Eesti seisukohti vaid esitas oma loo laiemas kontekstis. Ka Jüri Luik on kirjeldanud seda, kuidas Meri alustas välisriikide esindajatega alati juttu mingist tõsistest küsimusest, millel ei tarvitsenud aga olla mingit seost Eestiga. Ta ei juhtinud vestluse alguses kohe tähelepanu oma seisukohtadele, kuna see oleks vastaspoolt kahtlema pannud, et temalt tahetakse midagi saada. Käsitledes muid probleeme, jäi partnerile mulje, et Meri austab teda ja tahab temaga maailmas aset leidvaid protsesse arutada. Olles niimoodi partneri oma vaimumaailma kutsunud, said muuseas ka Eesti välispoliitika jutud ära räägitud.⁶³

Teine oluline sõnum, mida Meri edastada püüdis, oli demokraatlike väärtuste kaitse ja arusaam, et põhimõtetele tuleb kindlaks jääda. On tõsi, et Meri hindas rahvusvahelisi organisatsioone ja nende tegevuse paremat koordineerimist, kuid samas ei kadunud tema mõttemaailmast ka poliitiline realism ning igavese agressiooni idee. Ajaloolasena teadis Meri, et demokraatia ja inimõiguste kaitse ei ole oma loomu poolest staatilised, vaid kujutavad endast dünaamilist protsessi. Nende vabaduste nimel tuli tema järgi võidelda iga päev ja igal pool, kus vaja.⁶⁴

Põhimõttekindlust, mida politoloogias sageli idealismi ning moraliseerimise alla liigitatakse, pidas Meri samuti reaalspoliitikaks. Tema arusaamade järgi andis põhimõtete reetmine edu ja elu küll päevaks, kuid järgmisel päeval või põlvkonnal tuli selle eest maksta mitmekordset hinda. Just väikeriigid olevat need, kes saavad avameelselt ja sõbralikult rääkida lihtsatest teemadest, mis suurriike lõhenema paneb. Väikeriigi võlu seisnes Meri järgi tema läbipaistvuses ja mobiilsuses. Läbipaistvas väikeriigis olevat alati nähtavad põhimõtted, mis kipuvad hajuma suurriigi anonüümsuses. Mobiilsus võimaldab aga kiireid ümberkorraldusi ja suunamuutust majandusstruktuurides. Nagu eskimo kajak merel on väikeriik võimeline kannapeal täispöördeks.⁶⁵ Need olevat ka põhjused, miks maailm vajab väikeriike ja mispärast on rahvusvahelist süsteemi vaja muuta nii, et see nendega rohkem arvestaks.⁶⁶ Lähtekohaks on

⁶³ Jüri Luik, Lennart Meri kui diplomaat.

⁶⁴ Vabariigi President Euroopa Nõukogu Parlamentaarsel Assambleel Strasbourgis 25. aprillil 1995, <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4209> (03.03.2022).

⁶⁵ Vabariigi President Turu Ülikoolis 17. mail 1995, <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4202> (03.03.2022).

⁶⁶ Jyrki Käkönen, Eesti välispoliitikat põhjendavad müüdid, lk 17–18.

siinjuures riikide vastastikuse sõltuvuse argument, mille all ei peeta silmas üksnes väikeriike. Meri jaoks sõltuvad globaliseerivas maailmas kõik riigid üksteisest, mis tähendab, et on olemas vaid üks üldine ning killustunud rahvusvaheline süsteem.⁶⁷

Veel toonitab Meri tihti väikeriigi vaateid maailmapoliitikas. ÜRO 50. aastapäevale pühendatud eristungil New Yorgis kõneleb ta näiteks vajadusest määrata organisatsiooni Julgeolekunõukogusse, alalise liikme õigustega, väikeriikide esindaja. Lisaks kutsub Meri maailma väikeriike üles koostama 1996. aasta augustiks „Väikeriikide Tallinna deklaratsiooni“, mis oleks üheks lähtekohaks ÜRO reformimisel.⁶⁸ Viimasel plaanil polnud aga kahjuks piisavalt reaalpoliitilist ega organisatsioonilist jõudu, ainukese väikeriigina avaldasid idee vastu huvi Marshalli Saared. Hiljem teatas Vabariigi Presidendi kantselei veel seda, et kohtumine toimub hoopis virtuaalselt interneti vahendusel.⁶⁹ Plaani suhtus skeptiliselt ka Eesti välisministeerium, kuna oldi arvamisel, et eri maailmajagudes, erinevates julgeoleku-, majandus-, kultuuri- ja usulises keskkondades olevatel väikeriikidel on liiga erinevad huvid ning nende koostöök on pole piisavalt poliitilist tahet ja vahendeid.⁷⁰ On võimalik, et kogu idee puhul võis osaliselt tegemist olla ka Meri poliitilise kampaaniaga 1996. aasta presidendivalimisteks, kuna ettevõtmine hüljati pärast nende toimumist ja Meri edukat tagasivalimist.⁷¹

Potentsiaalse ohuna näeb Meri külma sõja järgses maailmas jätkuvalt Venemaad, kuid samas mainib ta ka teisi mittedemokraatlikke jõude. Vene ohule tähelepanu pööramine on Meri tegevuses küllaltki mõistetav, kuna tema kaasajal eksisteeris Vene agressiooni konfliktina juba esimene Tšetšeenia sõda. Tema hinnangul ei ole agressiivne välispoliitika, Nõukogude impeeriumi jäänukina, Venemaa käitumisest kadunud. Praegusaja Vene-Ukraina sõja taustal kõlab Meri hoiatus tuumaväljapressimisest, millega ähvardatakse maailma ümberjaotamist, reaalse ohuna.⁷² Eesti puhul ei olnud Meri eesmärgiks aga selle täielik isoleerimine Venemaast. Eesti jaoks oli ja on oluline hoida Venemaaga sõbralikke ja viljakaid suhteid, kuid seda Euroopa

⁶⁷ Samas, lk 24–25.

⁶⁸ Vabariigi Presidendi kõne Peaassambleel ÜRO 50. aastapäevale pühendatud eristungil New Yorgis 22. oktoobril 1995, <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4183>, (15.01.2023).

⁶⁹ Toomas Alatalu, Eesti poliitikute 1990ndate aastate geopoliitilised visioonid, lk 112–141.

⁷⁰ Ivar Raig, Väikeriigid võiksid üheskoos rahu tagama hakata. Postimees, 9. veebruar 2017, <https://arvamus.postimees.ee/4008105/ivar-raig-vaikeriigid-voiksid-uheskoos-rahu-tagama-hakata>, (15.01.2023).

⁷¹ Toomas Alatalu, Eesti poliitikute 1990ndate aastate geopoliitilised visioonid, lk 112–141.

⁷² Vabariigi President Trilateraalse Komisjoni aastakonverentsil Kopenhaagenis 22. aprillil 1995, <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4208> (03.03.2022).

tavade kohaselt, mis omakorda tähendab, et enne, kui Eesti saaks arendada Venemaaga häid suhteid, peab Venemaa muutuma euroopalike väärtustega riigiks. Meri soovis panustada sellele, et läänemaailma abiga saavad Eesti-Vene suhted võtta suuna paremuse poole.⁷³

Kõnede sisu analüüsidest saab järeldada ka seda, et Meri oli teadlik demokraatia piiridest ja kitsaskohtadest. Demokraatia kaotab tema arvates selle võitluse, kui asub taganema eespool mainitud ähvarduste tõttu. Samal ajal saab igal rahvuslikul parlamendil olema raske oma valijatele selgitada seda, miks tuleks muretseda ja kulutusi teha väljaspool oma riigi ja sageli kontinendi piire.⁷⁴

Meri rahvusvahelise süsteemi narratiivis on seega teatavat vastuolulisust. Ühelt poolt on Meri idealisti, kes põhimõtete, demokraatia ning väikeriikide olulisusest maailmaareenil räägib. Sellele vastandub aga tema kohatine realism, mis jõudu vahendina poliitikas näeb. Idealismi pool domineerib küll tugevamini, kuid välistatud ei ole ka võimalus, et Meri arvates võis rahvusvahelises süsteemis olla mitmeid erinevaid elemente ja eri tegutsejad võisid rahvusvahelist üldsust erineval viisil ette kujutada ning käituda vastavalt sellele.⁷⁵

⁷³ Jyrki Käkönen, Eesti välispoliitikat põhjendavad müüdid, lk 16.

⁷⁴ Vabariigi President Trilateraalse Komisjoni aastakonverentsil Kopenhaagenis 22. aprillil 1995.

⁷⁵ Jyrki Käkönen, Eesti välispoliitikat põhjendavad müüdid, lk 24–25.

2. Eesti Instituut

Magistritöö teine peatükk keskendub Eesti Instituudi (EI) analüüsile, sobitades seda eri diplomaatia valdkondadesse nagu para-, proto- ja kultuuridiplomaatia või propaganda alla. Fookuses on instituudi tegevused ja eesmärgid, kuid samuti Lennart Meri isik selle juhina.

2.1. Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatia

„Pehme jõu“ valdkonnas jäi Nõukogude Liit USA-le terve külma sõja vältel alla. Selle põhjusteks olid erinevad poliitilised otsused nagu näiteks ülestõusude mahasurumine, mis riigi imago välispoliitikas devalveeris ja eksporditava popkultuuri vähesus.⁷⁶ Siiski ei puudunud „pehme jõud“ aga Nõukogude Liidus täielikult, selle vormina eksisteeris näiteks kultuuridiplomaatia, mis nagu nii mitmedki teised uuendused, sai NSV Liidus hoo sisse pärast stalinismiperioodi lõppu. Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatiat iseloomustas kunsti, teaduse, informatsiooni, ideede, sümbolite, inimeste, ja muude kultuuriliste vahendite süsteemne kasutamine, millega kiirati režiimi jaoks sobilik pilt väljapoole. Kokku tegeleti mitmete kultuuridiplomaatia valdkondadega, kuhu suunati arvestatavaid finantsilisi vahendeid ja organisatsioonilist tuge.

Kultuurivaldkonna inimesed, keda välisriikidele tutvustati olid kindlate kriteeriumite järgi välja valitud ja nad järgisid reegleid selle kohta, mida ning kui palju nad rääkida tohivad. Lisaks koolitati välja ka spetsiaalne personal, juba 1950. aastatel neelas NSV Liidu kultuurisuhete programm üle miljardi dollari raha ning oli palganud tööle umbes 375 000 propagandisti.⁷⁷ Teataval määral tekib siinkohal seega küsimus kuivõrd seda kõike üldse kultuuridiplomaatia näha võib ja kas mõistlikum poleks lihtsalt propagandast rääkida, kuid nagu eespool mainitud on nendel nähtustel siiski ka ühiseid tunnuseid.

Tuntuimaks organisatsiooniks kujunes selles valdkonnas VOKS ehk Üleliiduline Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Organisatsioon (*Всесоюзное общество культурной связи с заграницей*), mille eesmärgiks sai välismaa kodanike mõjutamine kultuuriga. 1957. aastal nimetati VOKS ümber SSOD-ks ehk Nõukogude Liidu Välismaaga Sõpruse ja

⁷⁶ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, lk 74–75.

⁷⁷ Frederick C. Barghoorn, *The Soviet Cultural Offensive. The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1960, lk 158.

Kultuurisidemete Arendamise Ühinguks (*Союз советских обществ дружбы и культурной связи с зарубежными странами*), kuid selle töö jäi sisuliselt samaks.⁷⁸

Mis olid aga Nõukogude Liidu jaoks taolise kultuuridiplomaatia eesmärkideks? Kõige arusaadavam põhjus seisnes oma kultuuri, ühiskonna ning väärtuste levitamises välisriikidesse. Varjataval tasandil võib põhjuseid leida aga ka välismaise teaduse ja väärtuslike teadmiste saamises läänest, mille jaoks tõlgiti olulisel määral välismaiseid traktaate ning teaduspublikatsioone.⁷⁹ 1980. aastate lõpul hakkasid liiduvabariigid aga ise samuti kultuuridiplomaatiaga tegelema ning seda tehti ka Eestis.

2.2. Eesti Instituudi algus

Soodsa pinnase aitas tekitada Eesti Instituudi rajamiseks 1988. aasta aprilli alguses toimunud ENSV loominguliste liitude juhatuste ühispleenum. Ametlik otsus instituut asutada sai teoks 1988. aasta 4. oktoobril, seda Loominguliste Liitude Kultuurinõukogu otsusega.⁸⁰

Seda huvitavam on lugeda tõsiasja kohta, et Meril ei olnud üldse plaanis rajada EI sellisel viisil. Tema esialgne visioon oli instituut üles ehitada hoopis Soomes. Põhjuseid selleks oli kaks, esiteks tahtis ta nii Nõukogude Liidu taagast vabaneda ning teiseks olevat Eestis liiga palju bürokraatiat.⁸¹ Oma plaanide realiseerimiseks kohtuski Meri eelnevalt kõrgete Soome riigiametnikega, kelle hulgas olid näiteks Soome Panga tollaegne juht Esko Ollila, haridusministeeriumi rahvusvaheliste suhete osakonna juhataja Kalervo Siikala ning kantsler Jaakko Numminen.⁸² Soomlased ei saanud küll instituudi täielikku ülesehitamist nende struktuuris lubada, kuid samas aidati varjatud koostööga finantsiliselt. Soomes moodustatud Tuglase Seltsi kontorist sai näiteks ajutiselt taasiseseisvuvu Eesti välisministeeriumi üks

⁷⁸ K. Piirimäe/O. Mertelsmann (toim.) *The Baltic States and the End of the Cold War*, Peter Lang, Berlin 2018. Triin Tark, *The Wind of Change in Cultural Diplomacy: Estonian Society for Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries in the Late 1980s and Early 1990s*, lk 156–158.

⁷⁹ Frederick C. Barghoorn, *The Soviet Cultural Offensive*, lk 22–23.

⁸⁰ Eesti Instituut, <https://estinst.ee/meist/eesti-instituut/#ajalugu> (20.12.2021).

⁸¹ Mart Meri, Vaba impersonaal. Henno rajandi konverents, 19.oktoober 2018.

⁸² Samas.

protosaatkondi.⁸³ Hilisema EI Helsingi esinduse ülalpidamiskulusid aitasid soomlased rahaliselt kompenseerida osaliselt, kuni 2007. aastani.⁸⁴

Jõudes tagasi EI juurde, avalikustati selle esialgne põhikiri ajalehes Sirp ja Vasar juba kolm päeva pärast asutamist. Põhikirjas määratletakse ennast rahvusvahelise sihtasutusena, mis on mõeldud Eesti kultuuri, hariduse ja teaduse edendamiseks nii kodu- kui ka välismaal. Instituut juhindub oma tegevuses asukohamaade seadusandlusest, UNESCO põhikirjast ning ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonist. Põhiülesandena määratleti Eesti kultuurivajaduste selgitamine ja vahendite hankimine nende vajaduste rahuldamiseks. Lisaks kultuurisuhete avardamine aladel, mis seni olid olnud puudulikult esindatud rahvusvahelises avalikkuses.⁸⁵

Instituudi peamine eesmärk oli seega lõpetada Eesti isolatsioon maailmas. Selle eesmärgi saavutamiseks töötati peamiselt kahel viisil. Neist esimene nägi ette luua kontakte välisriikide kultuuri,- teadus- ja rahandusringkondadega, seda eelkõige vastastikuse koostöö nimel. Teine suund ja sihtgrupp olid väliseestlased ning nende seltsid, ühingud ja organisatsioonid, mida loodeti kaasata EI tegevusse. Esialgses põhikirjas oli olemas isegi eesmärk instituudi 10–12 liikmeline juhatus moodustada üheaegselt nii kodu- kui ka väliseesti haritlaskonna esindajatest ja seda pariteetsetel alustel.⁸⁶ Antud ettepanek sai kiirelt esimese kriitika, kui Rein Taagepera⁸⁷ kirjutas Merile: „Loen „Sirbist“ Eesti Instituudi loomisest, ei ole kuulnud aga üheltki väliseestlaselt, et temaga oleks siiani asja arutatud.“⁸⁸ Skeptilist vaatenurka väljendas EI tegevuste kohta ka üks instituudi praktikant, kes juhtis tähelepanu asjaolule, et EI-l puudub „otsene side ühiskondliku elu olulisemate mõjutajatega: Rahvarinne, Muinsuskaitsealad“. See olevat kaasa toonud negatiivsed kuulujutud, mis kirjeldavad instituuti „Mere ärina“ ja „välissuhteid monopoliseeriva kooperatiivina“.⁸⁹

⁸³ Soome Suursaatkond Tallinnas, Estofilia 100, <https://estofilia.finland.ee/2018/01/kalervo-siikala.html>, (02.04.2022).

⁸⁴ Mart Meri, Vaba impersonaal.

⁸⁵ Sirp ja Vasar, nr. 41, 7. oktoober 1988, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sirpjavasar19881007.1.12&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (10.04.2022).

⁸⁶ Sirp ja Vasar, nr. 41, 7. oktoober 1988.

⁸⁷ Kirjavahetuses selgitas Rein Taagepera: „Kokkupuudet EI-ga mul ei olnud ega tulnud. Imestasin ja unustasin.“, kirjavahetuses autoriga, 15.01.2023.

⁸⁸ Mart Meri, Vaba impersonaal.

⁸⁹ ERA 5077.1.1. Anonüümse EI praktikandi kiri L. Merile, lk 67–70.

EI pidi samuti suuresti iseseisvalt toimima ning asutamist kajastavates dokumentides on rõhutatud korduvalt seda iseseisvuse aspekti, kuid samas leidis siiski aset ka koostöö ENSV välisministeeriumi ja kultuurikomiteega, millele lisandus veel suhtlus teiste riigi-, teadus- ja majandusseltsidega.⁹⁰

ENSV Ministrite Nõukogu, eesotsas Indrek Toomega⁹¹, määras oma otsusega samuti toetuse EI tegevuse alustamisele alates 1. maist 1989. Sellele lisandusid ettepanekud katta organisatsiooni ülalpidamiskulud vabariiklikust eelarvest, millega kaasnes 75 000 rubla suuruse toetusraha eraldamine tegevuse alustamiseks ning ruumide eraldamine Tallinna linnavalitsuse poolt.⁹² Tööd alustas EI Tallinnas 1989. aasta kevadel Adamsoni tn 10, korter 1a aadressil ja seda küllaltki tagasihoidliku kollektiiviga, kuhu kuulus ainult kolm esimese tööastme instituudi töötajat, aasta lõpuks oli töötajaid aga juba seitse.⁹³

Mainida tuleb sedagi, et Adamsoni tänaval asuvad tööruumid pidid olema ajutised ning EI tegelikeks ruumideks pidid saama Tallinnas Kohtu tn 4 asuvad pinnad. Otsus selle kohta tehti ENSV MN poolt 1989. aasta 6. juulil ning arutluse all olid ka kinnistud Sakala 3 ja Olevimägi 14.⁹⁴

Lennart Meri plaanidele jäi aga nähtavasti isegi sellest väheks, tema visioonide järgi pidi EI saama suurejoonelise Hansacentrumi, mille peamine funktsioon oleks väliskülaliste vastuvõtmine, kes saaks elada hoones vajaduse korral ka pikaajaliselt, koos laste ja peredega. Hoonete komplekna eksisteeriv *centrum* pidi asuma mere ääres, selle ümbrus tuli kujundada suletud pargina, sisaldama ujumisbasseine ning tennise- ja kriketiväljakuid. Juurdesõidud Hansacentrumile tuli kujundada maa-alustena, parkla oleks pidanud mahutama 100 autot ning kompleksi kuuluv võõrastemaja sisaldama 200 tuba. *Centrum*-iga pidid ühendatud olema veel köök, hommikusöökla, restoran, käsiraamatukogu, konverentsisaal audiovisuaalse aparatuuri ja sünkroontõlkega ning 12 esindusruumi võimalikele firmadele. Markantse detailina tuleb veel märkida tõsiasi, et hoonekompleks pidi kõigi eelduste kohaselt olema isemajandav, koos oma

⁹⁰ ERA 5077.1.1.

⁹¹ Autoril õnnetus Indrek Toomega esmakordselt telefoni teel kontakti saada 21.04.2022. I. Toome oli küll nõus autori küsimustele kirjalikult vastama, kuid vastuste kirjutamist takistas kahjuks Toome tervisliku olukorra halvenemine, mistõttu temalt ei saadud kommentaare selle töö jaoks.

⁹² ERA 5077.1.3 – EI asutamise- ja registreerimisdokumendid, ENSV MN määrused, korraldused, jm.

⁹³ ERA 5077.1.1.

⁹⁴ ERA 5077.1.4 ENSV MN ja Tallinna linnavalitsuse otsused ja protokollid Eesti Instituudile ametiruumide eraldamise kohta.

eelarve ja tuludega. Projekti kogumaksumust hinnati 1989. aasta juulis umbes 6,5 – 8 miljoni rublani.⁹⁵

Üks Meri teistest plaanidest nägi samuti suursugune välja, kuna selle kohaselt pidi EI asutama endale õppekeskuse Rapla linna läheduses asuvasse Hõreda mõisa hoonetekompleksi.⁹⁶ Mõlema suurprojekti realiseerimiseni aga jällegi ei jõutud.

2.3. Eesti Instituudi tegevusplaanid ja sihtriigid

Arvestades Lennart Meri hariduslikku tausta, pandi instituudi töös erilist rõhku teaduskoostööle ning eesti keele ja kirjanduse õpetamisele välisriikide ülikoolides. Meri plaanis Eestist pärit üliõpilastele ja lektoritele luua võimaluse välismaale minna ning seal oma teadmisi täiendada. Ideaalis pidi seega algama protsess, mida tänapäeval tuntakse üliõpilasvahetusena. Olulise tähelepanekuna märgib Meri, et EI ei soovinud dubleerida olemasolevaid rahvusvahelise suhtluse kanaleid, kus koostöö oli toimunud seni edukalt, nagu näiteks ENSV Teaduste Akadeemia.⁹⁷

Juba varakult otsiti selleks samuti sobivaid majutuskohti välisriikides. Üks nendest oli näiteks Lääne-Berliinis asuva *Hildebrandstraße 5* hoone, mis oli Eesti Vabariigi endise saatkonna asukoht. Meri oli kusjuures elanud ka ise lapsepõlves antud hoones lühiajaliselt.⁹⁸ 1988. aastal oli see aga linna jaoks „peremeheta vara“, mis vajab kapitaalset remonti, kuid oli oma asendilt väärtuslik ning milles elasid poollegaalselt mõningad üürnikud sees. Nüüd pidi sinna aga plaanide kohaselt tekkima EI uus kultuurikeskus, mille funktsiooniks Eesti teaduse, kultuuri ja majanduspotentsiaali tutvustamine. Lisaks plaanis EI umbes tosina teadus- ja kultuurinoore stažeerimist antud asukohta. Meri märkmete kohaselt aitas idee väljaarendamisele kaasa ka linnavalitsus ise.⁹⁹ Antud hoones üliõpilasvahetuseni siiski ei jõutud, majas tegutses lühiajaliselt ettevõtte „Estimpeks“ ning hiljem kolis sinna Bonnist ümber Eesti saatkond Saksamaal. EI tegi aga hiljem veel koostööd Saksamaal tegutsevate DAADi (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*) ja *Friedrich Naumann Stiftung*-iga. Alates 1989. aasta suvest

⁹⁵ ERA 5077.1.2 L. Meri koostatud õiendid Hansakeskuse asutamisest.

⁹⁶ Mart Meri, Vaba impersonaal.

⁹⁷ Samas.

⁹⁸ Botschaft von Estland Berlin, <https://berlin.mfa.ee/de/am-15-mai-1920-zog-die-estnische-botschaft-um-in-die-hildebrandstrasse-5-berlin-tiergarten/> (10.03.2022).

⁹⁹ ERA 5077.1.1.

võimaldati nii, tänu nende välispartnerite ressurssidele, koolitusi eesti üliõpilastele Saksamaale ja Šveitsi.¹⁰⁰ Programm toimus paar aastat järjest, mille käigus saadeti kaks korda aastas umbes 25–30 noort tudengit välismaale. Tegevus lõppes pärast Saksamaa suursaatkonna avamist Eestis, mis hakkas vastutama taoliste programmide eest edaspidi ise.¹⁰¹

Sihtriigid, kellega EI soovis veel sidemeid sõlmida ja kuhu asutada tulevased kultuurikeskused või esindused, olid eelkõige Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa Liitvabariik ning Põhjamaad. Uudisteagentuuride seas, kellega ühendust võtta, et nii oma sõnumeid levitada, olid Ameerika raadio- ja telekanalid NBC ja CBS, Saksamaa ajalehed Frankfurter Allgemeine ja Süddeutsche Zeitung ning ajakiri Der Spiegel ja Prantsusmaa ajaleht Le Monde.¹⁰² Antud kontaktid tasusid ennast kiiresti ära, näiteks õnnestus Meril enda sõnul Kölnis asuva Idauuringute Instituudi kaudu saada koopia MRP (Molotovi-Ribbentropi pakt, 1939) kaardist, kuhu olid joonistatud mõjutsoonid ja millele Stalin oli isiklikult alla kirjutanud. Kölnist sõitis ta Pariisi, kus rääkis Le Monde peatoimetaja Jacques Amalriciga ja mõned päevad hiljem oli kaart lehes.¹⁰³ 1989. aastal Der Spiegelile antud intervjuus edastas ta Saksa lugejaskonnale samuti Eesti rahva tahet iseseisva demokraatliku riigi loomiseks ning nägi tulevase Eesti riigi tulevikku Euroopas.¹⁰⁴

EI idee oli seejuures algusest peale keskenduda rohkem just nendele riikidele, mis olid ajalooliselt enim seotud Eesti ja selle kultuuriga või kus asus arvestataval määral EI tulevast tegevust toetavaid eestlasi.¹⁰⁵ Ka see seisukoht sobitub hästi kokku Nye „pehme jõu“ iseloomuga, kuna viimase hinnangul osutub „pehme jõud“ kõige efektiivsemaks oma liitlaste puhul ehk valdkonnas, kus temast on reaalpoliitiliselt kõige vähem kasu. Ebasõbralike või vaenulike riikide osas ei ole „pehmest jõust“ erilist kasu, kuid ta võib tugevdada olemasolevaid või katkenuid suhteid sõbralike riikidega.¹⁰⁶ Kasuks tuleb samuti väikeriigi olemus, kuna neil puuduvad näiliselt imperialistlikud tungid.¹⁰⁷

¹⁰⁰ ERA 5077.1.44 – Saksamaa, Austria, Šveits. Toivo Tasa ja Lennart Meri märkmed, stipendiumitaotlused õpinguteks Saksamaal ja Šveitsis, infomaterjalid, lehelõiked, trükised jms.

¹⁰¹ Intervjuu Toivo Tasaga, (14.11.2022), märkmed autori valduses.

¹⁰² ERA 5077.1.1.

¹⁰³ Mart Meri, kirjavahetuses autoriga, (30.04.2023).

¹⁰⁴ ERA 5077.1.44.

¹⁰⁵ Sirp ja Vasar, nr. 41, 7. oktoober 1988.

¹⁰⁶ The different faces of „soft power“: the Baltic States and Eastern Neighborhood between Russia and the EU, (toim.) Toms Rostoks and Andris Spruds, Latvian Institute of International Affairs, 2015, lk 14–18.

¹⁰⁷ Louis Clerc, Nikolas Glover, and Paul Jordan (toim.), Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries. Leiden, Brill Nijhoff, 2015, lk 11–12.

Mõte leida Eestile ja eestlastele, nende probleemidele, vajadustele, aga ka kultuurile ja rahvusele üldisemat soodsat kõlapinda rahvusvahelises avalikkuses kumab läbi ka loomeliitude Kultuurinõukogu esimehe Ignar Fjuki kirjust Merile 1988. aasta 4. oktoobril. Fjuk kasutab seejuures mõistest *International Communities* (rahvusvahelised kogukonnad), rõhudes sellele kui jõule, mis suudab mõjutada teatud määral Eesti saatust ja kultuuri.¹⁰⁸

EI ülesandena näeb Fjuk kahepoolsete kultuurisuhete kujundamises välismaailmaga. Üliõpilasi ja noori taheti välismaale end täiendama saata nendele aladele, mis olid Eestis kas alla käinud või olematuks muutunud. Nende hulka kuulusid näiteks rahvusvaheline pangandus ja väikelaste tervishoid.¹⁰⁹ Järgmisena juhib Fjuk tähelepanu ka sellele, et lisaks noortele ja üliõpilastele vajavad teises järjekorras püsivaid kontakte ja koostöövõimalusi oma kolleegidega välismaal ka Eesti kirjanikud, kunstnikud, arhitektid, heliloojad, lavastajad ja mitmed teised loomingulise haritlaskonna esindajad. Muidugi tõdeb ta seda, et Eesti institutsioonid on kroonilises rahapuuduses ning suuri projekte seega raske teostada, kuid kultuurikeskus välismaal peaks olemas olema. Eelnimetatud kultuurisuhete kahepoolsus väljendub plaanides riikides nagu Rootsi, Soome ja Lääne-Saksamaa Eesti vastu huvi äratada ning nii nende kultuurikeskuseid tulevikus siia saada.¹¹⁰

2.4. Eesti Instituut para-, proto- ja kultuuridiplomaatia toimijana

EI oli oma tekkimise alguses ja tegutsemises küllaltki omalaadisel positsioonil ENSV välissuhete maastikul teiste riikidega. ENSV-na oli Eesti aastakümneid olnud isolatsioonis ja kõiksugused kontaktid ning suhtlus läbisid eelnevalt Moskva heakskiidu ja kontrolli. Teisi iseseisvaid organisatsioone või asutusi riiklike kõrval polnud.

EI oli aga selline organisatsioon ENSV-s, mida võib liigitada osaliselt juba kodanikuühiskonna või kolmanda sektori alla. Olukorda on diplomaatia vaatenurgast keeruline analüüsida, kuna viimase eelduseks on ametlikud suhted suveräänsete riikide valitsuste vahel. Eesti Vabariik ei olnud EI tegutsemise alguseks veel taasiseseisvunud, lisaks ei väitnud EI oma asutamisdokumentides esindavat Eesti Vabariiki või ka pagulasvalitsust rahvusvahelistes

¹⁰⁸ ERA 5077.1.1 – EI loomist kajastavad dokumendid L. Meri koostatud EI asutamise projekt ja märkmed, Ignar Fjuki kiri Lennart Merile 4. oktoobril 1988.

¹⁰⁹ ERA 5077.1.1, Ignar Fjuki kiri Lennart Merile 4. oktoobril 1988.

¹¹⁰ Samas.

suhetes. Samuti ei olnud tegemist ka ENSV-d esindava organisatsiooniga, kuigi liiduvabariigi institutsioonidega tehti koostööd ning sealt saadi ka rahastust.

Seesuguses olukorras vajame uut mõistet ja vahendit, millega toimunut paremini analüüsida ning mõtestada. Tšehhi politoloog Ivo D. Duchacek on selle jaoks loonud uue mõiste nimega protodiplomaatia.¹¹¹ Duchacek kasutas seda mõistet separatistlike liikumiste kirjeldamiseks, millel on potentsiaali olla suveräänne riik tulevikus. Sellistel liikumistel on juba olemas mingisugused autoriteetsed organid, mis suudavad kas saata esindajaid välisriikidesse või kasutavad juba olemasolevaid suhteid välissuhtluses.¹¹² Soovi korral võib välisriik ka asutatuid “protosaatkondi” ja “protokonsulaate” ajutiste diplomaatiliste esindustena tunnustada, kuid pole selleks arusaadavalt kohustatud. Seega sisaldub protodiplomaatia mõistes teatav ametlik legitimeeritus, kõik eesmärgiga rajada uuele riiklusele aluspõhi.¹¹³

Mõiste sobib EI iseloomustamiseks osaliselt, kuna jätab välja ametlikud suhted riikide valitsuste vahel. Lisaks ei saa eitada seda, et Meri ja tema mõttekaaslased kasutasid oma juba olemasolevaid kontakte ja tutvusi välisriikides uuel eesmärgil ning püüdsid samuti asutada kultuurikeskusi välisriikides, mida võib „protosaatkondadena“ näha. Separatismi aspektiga on keerulisem. Tagantjärele tarkusena on võimalik tõlgendada juba EI asutamist ja selle tegevust üldise protsessina, kus kohalik poliitiline jõud tegeleb isetegevusega, mis viib ajapikku riikliku iseseisvusele. Organisatsiooni põhikirjas ei ole kajastatud antud küsimust aga samas üldse. Teine probleem tekib veel legitiimsete autoriteetsete organite või nende alternatiivide esindamises. Instituut ei teinud seda, ta esindas iseennast ning Eesti kultuuri ja ühiskonda laiemalt, kuigi selle info- ja kultuuripunktidest Saksamaal, Prantsusmaal, Soomes, Rootsis ja Taanis said Eesti Vabariigi hilisemad ametlikud esindused.¹¹⁴

Protodiplomaatia aitab meid seega edasi, kuid sobivamini liigitub EI siiski ühe teise mõiste – paradiplomaatia alla. Paradiplomaatia eristub protodiplomaatiast oma laiema tähenduse poolest. Duchacek kasutab seda selliste rahvusvaheliste suhete kohta, mis on peamiselt seotud

¹¹¹ Mart Kuldkepp, *Estonia Gravitates Towards Sweden: Nordic Identity and Activist Regionalism in World War I*, Tartu, Tartu University Press, 2014, lk 36–38.

¹¹² Samas.

¹¹³ Mart Kuldkepp, *Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse sünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla*, lk 321–374.

¹¹⁴ Eeva Eek-Pajuste (koost), *Teine tulemine: Taasiseseisvunud Eesti välisesindused*. Välisministeerium, Priton, Tallinn, 2003, lk 11–12.

majanduslike, ühiskondlike ja kultuuriliste küsimustega. Suveräänse riigi rajamise aspekt jääb siinkohal tagaplaanile.¹¹⁵ Paradiplomaatiat saab seega mõista mistahes mitteriikliku rahvusvaheline tegutsemisena ning seda eelkõige riigiväliste tegutsejate poolt. Tegemist on mitteriikliku diplomaatiaga.¹¹⁶

Oma üldisema tähenduse tõttu sobitub paradiplomaatia EI-ga hästi kokku. Legitiimsuse ja autoriteetsete organite esindamise aspekt kaob selle mõistega pea täielikult ning esiplaanile tõusevad kultuurilised ja majanduslikud sidemed, millega EI tegeles välissuhtluses enim. Mitteriiklik diplomaatia ja rahvusvaheline tegutsemine sobib samuti, selle alla liigituvad vahetusüliõpilaste programmid, kultuurikeskuste rajamine ning välismaiste kultuuriasutustega suhtlemine ja koostöö koordineerimine.

Konkreetsena näitena paljudest võib nimetada kümne USA Columbia Ülikooli üliõpilase viibimist Eestis 1990. aasta 1. juunist kuni 1. augustini, kes läbisid siin oma ühiskondliku praktika EI-s ja teistes asutustes (Eesti Ülemnõukogus, Üldlaulupeo Büros).¹¹⁷ Samas tasub meele pidada, et instituut sai oma tegevuse toetuseks raha ENSV ning hiljem ka Eesti Vabariigi eelarvest, mis tähendab, et sidemed autoriteetsete organite või riigiasutustega ei puudunud kunagi täielikult.

Kultuuridiplomaatia mõistet ei ole lihtne selgelt piiritleda ning defineerida, kuna selle tähenduslik väli on ajaliselt pidevalt laienenud. Nüüdisaegses maailmas on seda võimalik pea iga valdkonnaga siduda, mis hõlmab endas riikidevaheliste kultuurisuhete edendamist. Selle all võib mõista ideede, informatsiooni, kunsti ja mitmete teiste kultuuriliste aspektide vahetamist riikide ning nende elanike vahel. Richard T. Arndt eristab selle valdkonna analüüsimisel üldiseid kultuurisuhteid, mis on oma olemuselt orgaanilised ja arenevad naturaalselt, ilma riigipoolse sekkumiseta ja kultuuridiplomaatiat, mis saab ainult siis aset leida, kui ametlikud diplomaadid, kes riikide valitsuste teenistuses on, hakkavad seda naturaalselt kultuurikulgu oma

¹¹⁵ Mart Kuldkepp, *Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse sünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla*, lk 321–374.

¹¹⁶ Mart Kuldkepp *Estonia Gravitates Towards Sweden: Nordic Identity and Activist Regionalism in World War I*, lk 36–38.

¹¹⁷ ERA 5077.1.11. Direktori korraldused. Eesti Instituudi direktori korraldus nr. 5, 30. mai 1990. a, Tallinn.

riigi huvides mõjutama ning muutma.¹¹⁸ Terminina kasutati kultuuridiplomaatiat juba 19. sajandi Prantsusmaal, kuid laiemat tähelepanu on see pälvinud alates 1990. aastatest.¹¹⁹

EI töötajad olid teadlikud mõiste olemasolust ning nad kasutasid seda ka ise. Kirjavahetusest välisministeeriumiga selgub, et instituudi tegevuse alla on kuulunud ka „kultuuridiplomaatia funktsionääride“ vastuvõtmine. Arndti definitsiooni range järgimise kohaselt ei liigitu EI kultuuridiplomaatia alla, kuna probleemseteks saavad jällegi riigivalitsuse ametlikud diplomaadid, kes instituudil puudusid. Samas on EI tegevust ka raske puhtalt orgaaniliseks ja naturaalseks kultuurisuhete arendamiseks nimetada, kuna tegevus toimub eesmärgiga Eesti riigi mainet parandada ning rahastus on samuti pärit riigisektorist.

Nii para-, proto- kui ka kultuuridiplomaatia tõlgenduse juures peab aga meeles pidama seda, et need võivad olla vaid oleviku ja tuleviku tagantjäre teooriad ja seletused minevikule. Autori tehtud intervjuudest endiste EI-töötajatega selgub, et enamik neist ei mõtestanud oma tööd selliselt. Näiteks instituudi kolmas direktor Kaja Tael on öelnud, et töötajad ei teoretiseerinud oma tegevuse üle vaid olid hoopis hõivatud praktilise tööga, mis sisuliselt tähendas, oma oskuste piires, hilisema välisministeeriumi töö tegemist.¹²⁰ Sama seisukohta esindavad ka EI kunagine haldusdirektor Mart Siilmann ja saksakeelsete maade referent ning hilisem instituudi peasekretär Toivo Tasa, kelle järgi välissuhtluses: „Tehti seda, mida oli vaja teha, niipalju, kui ressursid seda võimaldasid teha“.¹²¹ Jüri Luik mõnab samas, et instituudi töötajad mõistsid Meri visiooni – ehitada üles „alternatiivne Eesti suhete võrgustik“, mille kaudu saaksid välismaalased Eestiga hõlpsamini suhelda.¹²² 1990. aastate alguses Lennart Meri abina töötanud diplomaat Alar Olljum on aga arvanud, et EI võis muutuda pehme jõu tegutsejaks pärast seda, kui oli ette valmistanud diplomaatilise kaadri välisministeeriumi jaoks.

¹¹⁸ Richard T. Arndt, *The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century*, lk xviii.

¹¹⁹ Ien Ang, Yudhishtir Raj Isar, *Cultural diplomacy: beyond the national interest?* *International Journal of Cultural Policy*, Vol 21, Issue 4, 2015, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10286632.2015.1042474>, (08.04.2023).

¹²⁰ Intervjuu Kaja Taelaga, (10.05.2022), märkmed autori valduses.

¹²¹ Intervjuud Mart Siilmanni, (19.09.2022) ja Toivo Tasaga, (14.11.2022), märkmed ja lindistus autori valduses.

¹²² Intervjuu Jüri Luigega, (27.04.2023), märkmed autori valduses.

2.5. Eesti Instituut propagandaasutusena, sidemed välisministeeriumiga

Eelmainitud tähelepanekud ja kirjutatu tekitavad küsimuse EI olemuse kohta, kui palju oli selle näol tegemist propagandaasutusega? Sõnal „propaganda“ on tänapäeval üldiselt negatiivne tähendusvarjund, mis pärineb peamiselt Esimese maailmasõja aegsest liialdamisest julmuse esitamisel. Philip M. Taylorig järgi on propaganda aga hoopis neutraalne veenmisprotsess, kus inimesed, lähtuvalt oma moraalinormidest, hindavad, mida neile esitatakse. Kasu saavad propagandas need, kes veenavad, tegemist on tahtliku katsega veenda inimesi soovitud viisil ning suur osa toimuvast on alateadlik.¹²³

Seda selgitust arvesse võttes on võimalik näha selgeid kattuvusi EI eesmärkide ja tegevuse ning propaganda vahel. Instituut proovib endale kasulikke suhteid välisriikidest saada ja asutab endale selleks plaanitavaid kultuurikeskusi. Propaganda mõistet kasutas EI tegevuse kohta ka Meri ise, kes välisministrina oma 1991. aasta 2. oktoobri kirjas instituudi peasekretärile Henno Rajandile ja direktori kohusetäitjale Kaja Taelale, seoses EI ning välisministeeriumi vastastikuste kohustuste lepinguga, kirjutas järgmist: „Eesti Instituudile jääb tegelemine välispoliitika haldusalasse kuuluva kultuurivahetusega, aga ka propagandaga Eesti riigi tutvustamiseks“.¹²⁴ Hilisem Eesti välisminister Trivimi Velliste kirjeldas 1993. aasta veebruaris EI tööd „vastupropagandana“, mis olevat osa välisministeeriumi tööst ja seega vajalik.¹²⁵ Lisaks osales instituut Eestit tutvustavate materjalide koostamises ja levitamises. Siinkohal võib mainida näiteks instituudi poolt välja antud raamatut „12 küsimust Eesti kohta“, millel on olemas saksa, prantsuse, itaalia ja venekeelsed tõlked.

Koostööks välisministeeriumiga sõlmiti poolte vahel 1992. aasta 24. augustil raamkokkulepe, milles sisaldus kuus peamist punkti.

1. EI peab vastavalt oma põhikirjale sidet välisriikide ühiskondlike institutsioonide ja eraisikutega informatsiooni- ja kultuurivahetuse eesmärgil.

¹²³ Philip M. Taylor, Mõtterelv, lk 21–23.

¹²⁴ ERA 5077.1.28. Dokumendid EI koostööst välisministeeriumiga. Välisministeeriumist edastatud dokumendid, kirjavahetus, memod, koostöölepingud, nõupidamiste protokollid, Kaja Taela, Henno Rajandi, Loore Listra märkmed jm. 1990–1999.

¹²⁵ ERA 5775.1.35. EV välisministeerium. Juhtkonna koosolekute protokollid. Välisministeeriumi juhtkonna töökoosoleku protokoll 03.02.1993.

2. Välisministeeriumi ülesandel ning tema poolt määratud piirides peab EI sidet ning vahetab informatsiooni välismaa riiklike institutsioonide, kultuuriküsimustega tegelevate välisriikide diplomaatide ja Eesti ametlike välisesindajatega.
3. Koostöös välisministeeriumi informatsiooni- ja pressiosakonnaga käivitab EI ulatusliku programmi Eestit tutvustavate infomaterjalide koostamiseks ja publitseerimiseks.
4. Edasiste konkreetsete projektide käivitamiseks sõlmivad välisministeerium ja EI eraldi kokkulepped.
5. Välisministeeriumi ja EI finantssuhted määratakse eraldi kokkulepetega.
6. Vajaduse korral esindab välisministeerium EI huve Vabariigi Valitsuses.¹²⁶

Koostöö välisministeeriumiga oli taasiseseisvunud Eesti algusaastatel ka nähtavasti üsna intensiivne. Kirjavahetuses Kaja Taela ja Jüri Luige vahel, kellest viimane oli 1992. aasta augustis juba välisministeeriumi poliitikaosakonnas tööl, selgub, et välisministeeriumi poliitikaosakonnale tehtav töö moodustas ca 60% EI töökoormusest.¹²⁷

Lisaks eelnevale olid EI ning välisministeeriumi suhted selgelt nähtavad ka kollektiivis. Pärast tagasiastumist EI direktori kohalt 1990. aasta 11. aprillil asus Meri tööle Edgar Savisaare valitsuse välisministriks. Lühikese ajavahega suunduvad välisministeeriumi tööle ka mitmed teised endised EI töötajad, kelle hulgas ka näiteks Jüri Luik.¹²⁸ Kõige huvitavama näite selles valdkonnas annab meile väliseesti diplomaadi Alar Olljumi juhtum, kes oli küll alates 1990. aasta oktoobrist ametlikult Eesti Instituuti tööle võetud, kuid realselt töötas Meri juhitud välisministeeriumis. Olljum ise põhjendas vasturääkivat olukorda sellega, et tegemist oli ettevaatusabinõuga, kuna samal aastal olevat KGB töötajad arreteerinud Läti välisministeeriumist, seal ametlikult tööl olnud välislätlase.¹²⁹ Meri on ise hiljem vihjanud, et kasutas EI-i tulevase diplomaatide põlvkonna ettevalmistamiseks, tänu millele sai välisministeerium niivõrd kiiresti teovõimeliseks.¹³⁰

Eesti välisministeeriumiga toimunud koostöös avaldus seega infomaterjalide koostamise ülesanne. EI kohustus lepingus koostama, toimetama ja trükkima infomaterjale Eesti elu

¹²⁶ Samas.

¹²⁷ Samas, Kaja Taela kiri Jüri Luigele, 31.08.1992.

¹²⁸ Mart Meri, Vaba impersonaal.

¹²⁹ Intervjuu Alar Olljumiga, (27.02.2023), märkmed ja lindistus autori valduses.

¹³⁰ Andreas Oplatka, Lennart Meri – Eestile elatud elu, lk 319–320.

erinevate valdkondade paremaks tutvustamiseks välismaal. Trükiste ehk *fact-sheet*'ide sisu hõlmas endas eri teemasid Eesti kohta, nagu näiteks privatiseerimine, etnilised küsimused ja innovatsioon. Välisministeeriumi töötajad ei olnud seejuures tihti EI poolt tehtava tööga rahul. Töökoosolekutel avaldatakse nõrdimust näiteks selle üle, et trükised hilinevad tihti ja on liiga mahukad. Välisministeeriumi töötaja Mari-Ann Rikken näitab selles küsimuses kõige teravamalt kriitikat, nimetades EI-d „hädaabinõuks“, mida tegelikult vaja pole.¹³¹ EI rahalisel toetamisel võeti trükkimisega seotud olnud otsesed kulutused välisministeeriumi poolt eraldi arvesse, kuna nende suurus varieerus igal aastal. Näiteks 1998. aastal olid eri trükiste maksumused kokku 356 000 krooni.¹³²

Propagandast rääkides ei saa aga muidugi ära mainimata jätta seda, et üheski dokumendis ei ole märke selle kohta, nagu oleksid EI ja välisministeerium koos ühise poliitika väljaarendamise juures olnud ning seda omavahel koordineerinud. Sama väidab ka EI-ga pikalt seotud olnud ning samuti selle juhtimisega tegelenud Mart Meri, kelle sõnul välisministeerium kõigest kasutas EI toodangut, mis oli valminud aga sõltumatult.¹³³

Omamoodi takistuseks kujunes infomaterjalide koostamise puhul osade käsitlevate teemade üldine raskus ning komplekssus. Näiteks tellis välisministeeriumi infoosakond EI-lt kompaktseid ülevaateid „kodakondsusküsimusest“, „inimõigustest“, „poliitilistest parteidest“ ja „Eesti taasiseseisvumisest“. Tegemist oli keeruliste teemadega, kuna eri poliitilised voolud lähenesid neile erinevalt. Väärinformatsiooni esinemine tekstides leidis samuti aset, sest välisministeeriumis ei olnud isikuid, kes oleks suutnud kontrollida kirjutatut professionaalselt. Probleemi üle kurdab ka Kaja Tael, kes selgitab, et takerdunud on tagasiside saamine välisministeeriumist käsikirjadele.¹³⁴ 1993. aasta veebruari raportis välisministeeriumile, kus EI nendele kitsaskohtadele tähelepanu juhtis lisati veel seda, et Eestis puudub üldisemalt „oskus neutraalselt infot esitada“. Kirjutised aktuaalsetel teemadel „...tuleb kas edasi lükata või

¹³¹ ERA 5775.1.35. EV välisministeerium. Juhtkonna koosolekute protokollid. Välisministeeriumi juhtkonna töökoosoleku protokoll 03.02.1993.

¹³² ERA 5077.1.30 – EI töövõtulepingud välisministeeriumiga, Eestit tutvustavate infotrukiste koostamisest, EI ja välisministeeriumi leping stuudioga „Adrell“ lüüfilmist „Eestimaa“ koos stsenaariumi, eelarve ja produktsiooni plaaniga 1995-2000. Varasemate aastate kohta puuduvad andmed.

¹³³ Intervjuu Mart Meriga, (11.02.2022), lindistus autori valduses.

¹³⁴ ERA 5775.1.35. EV välisministeerium. Juhtkonna koosolekute protokollid. Välisministeeriumi juhtkonna töökoosoleku protokoll 31.03.1993.

kaaluda propagandanõukogu moodustamist, mis keskenduks Eesti *image*'i kujundamisele ja leiaks sisepoliitilise kompromissi. Mis oleks igal juhul tore¹³⁵.

Samas raportis kumab läbi veel teinegi märkimisväärne aspekti. Nimelt kirjutatakse sellest, kuidas saaks EI oma valitsusvälise organisatsiooni (NGO) staatust tulevikus paremini ära kasutada. Tähelepanu juhitakse 1993. aasta Vabariigi aastapäeva tähistamisele, kuhu välisministeerium, EI initsiatiivil, kutsus grupi välisajakirjanikke. Kohale saabunud välisajakirjanike käitumisest oli võimalik järeldada, et nad suhtlesid „vabamalt“ ja „meelsamini“ EI esindajate, kui välisministeeriumi ametnikega. EI esindaja järeldab sellest, et edaspidi tuleks taolisi üritusi veelgi suuremas mahus EI egiidi all korraldada, mida välisministeerium on küll rahastanud, aga mida näidatakse EI poolt korraldatutena. Ministeerium hoiaks end varjus, see meeldivat välisajakirjanikele ja külalistele rohkem, sest nad tunnevad end vabamalt ning tulemusena ilmuvad positiivsemad artiklid eri välismaa meediaväljaannetes. Riiklikult kinni makstud programmid äratavat ajakirjanikes umbusaldust, mis võib viia nende otsese keeldumiseni välja, täpselt nii olevat juhtunud Wahington Post-i ning New York Times-i puhul. EI kaasamisega oli finantseerimine aga „ära peidetud“ ja seda sammu on EI esindaja kirjeldanud „propagandistlikult kavalana“.¹³⁶ Sarnast mustrit näeme samuti *fact-sheet*'ide väljaandmisel, kus välisministeerium teeb ettepaneku muuta väljaandja nimetust, varasemalt oli selleks „*Produced by the Estonian Institute for the Foreign Ministry*“, kuid nüüd „*Produced by the Estonian Institute*“, jättes välja välisministeeriumi.¹³⁷

Ülalmainitud raportis esitatu on arvatavasti kõige lähedasem koht, kus EI meenutab mõnda klassikalist propagandaasutust selle negatiivses tähenduses. Ühtlasi on tegemist ainukese juhtumiga, kus EI koos riikliku institutsiooniga töötab välja ühist lähenemist ja narratiivi. Kahtlemata ei saa me erilisest iseseisvusest ega sõltumatusest rääkida olukorras, kus välisministeerium on lisaks rahastajale ka mõne ürituse tegelik organisaator ning kasutab EI-d kõigest kattevarjuna. Tegemist on aga siiski ühe kitsa sektoriga EI laialdastes tegemistes, mis paistavad olevat üldjoontes tõepoolest sõltumatud.

¹³⁵ ERA 5077.1.28.

¹³⁶ Samas.

¹³⁷ ERA 5775.1.35. EV välisministeerium. Juhtkonna koosolekute protokollid. Välisministeeriumi juhtkonna töökoosoleku protokoll 31.03.1993.

Meri rajatud instituutide tegevused ei piirdunud aga ainult kultuurivaldkonnaga, juba viis aastat pärast EI-d asutas ta uue instituudi, mille tegevuseks ja põhirõhuks oli seekord julgeolek ja Eesti riigi tuleviku kindlustamine läänemaailmas.

3. Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut

Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut ehk BASIS asutati 1993. aasta 28. oktoobril ning sellel oli samuti orientatsioon otsida lääneriikidega kontakte, dialoogi ja koostööd. Presidendiametiga hõivatud olnud Meri jäi küll ise instituudi konsiiliumi esimeheks, kuid määras ka selle asutuse esimeseks juhiks Henno Rajandi, kelle ametiaeg jäi aga lühikeseks ning juba sama aasta 26. novembril määrati Mart Tarmak uueks direktoriks.¹³⁸ Kirjas Raadio Vaba Euroopa kunagisele direktorile George Urbanile väidab Meri, et instituudi eesmärk on tema visioonis välja arendada: „...uus intellektuaalne kaart Põhja-Euroopa julgeolekumuredest“.¹³⁹ Tundub, et Meri proovis BASIS-e kaudu tutvustada jällegi nii Eesti kui ka laiemalt Baltikumi muresid, potentsiaali ja eelkõige julgeolekuküsimusi läänemaailma ringkondadele.

Baltikumi integreerumise ja dialoogi protsess läänemaailmaga ei pidanud olema Meri visioonis ka sugugi mitte ainult ühepoolne, kus Balti riigid vaid tutvustavad ennast ja oma muresid ning lääneriigid vaatavad, mida, kus ja kui palju aidata. Kirjas Henry Kissingerile, kes oli USA vabariiklane, jõudude tasakaalu reaalspoliitik ning USA riigisekretär 1973.–1977. aastani kirjutab Meri, et „Eesti peab koos teistega töötama, et enda roll maailmas defineerida.“¹⁴⁰ Antud lähenemine sobitub hästi kokku Nye „pehme jõu“ kontseptsiooniga, mis väidab, et igasuguste poliitiliste väärtuste ja välispoliitika esitamine peab lähtuma teiste osapoolte huvide arvestamisest. Vastaspooltega luuakse atraktiivsuse, kuid, mis selle näite puhul veelgi olulisem – kohustuse suhted ning sellisel viisil saavutatakse soovitud lai kõlapind, mis annab efektiivsema lõpptulemuse. Juhul, kui aga ainult oma isiklikest huvidest ning soovidest lähtuda tekitab see esitajast arrogantse mulje, mis teisi eemale tõukab ja ei aita saavutada soovitud tulemust.¹⁴¹

Meri ise kirjeldas BASIS-ist mittetulundusühinguna (*non-profit organization*), mille tegevusvaldkondadeks on poliitika, majandus, riiklik julgeolek ning Baltikumi ühine lähenemine Põhja-Euroopale. Eesmärkideks oli soodustada piirkonnas majanduslikku

¹³⁸ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

¹³⁹ Samas.

¹⁴⁰ Samas.

¹⁴¹ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, lk 11.

integratsiooni ja üldist stabiilsust.¹⁴² Töökorraldus pidi olema maksimaalselt avatud ning ajakirjandus tegevuste kajastamisel lojaalne, väärtustati fakte, mitte hinnanguid. Instituudi tööruumid asusid presidendikantseleis.¹⁴³ Seega meenutab BASIS oma olemuselt peamiselt mõttekoda, seisukoht, mida jagab ka selle avakonverentsil esinenud Jüri Luik.¹⁴⁴

3.1. *Think tank* ehk mõttekoda

Ingliseelses kirja pildis eksisteerib sõna *think tank*, mille parim eestikeelne vaste on mõttekoda. Eesti keele seletav sõnaraamat defineerib mõttekoda uurimisinstituudi või muu organisatsioonina, mis nõustab ja pakub ideid, seda peamiselt poliitika, kaubanduse ning julgeoleku alal.¹⁴⁵ Inglisekeelne mõiste ise tekkis USA-s Teise maailmasõja päevil, iseloomustamaks asutusi, kus nii militaar- kui ka tsiviileksperdid kindlas keskkonnas töötada said, et nii koos planeerida oma invasiooniplaane ning muid strateegiaid. Pärast sõda levis mõiste edasi ja hiljem hakati sellega ka tähistama institutsioone, mis kaasaegsete poliitiliste, majanduslike ning sotsiaalsetele küsimustele keskendusid.¹⁴⁶

Mõttekodade eelkäijatena saab näha juba 16–17. sajandil eksisteerinuid humanistlikke akadeemiaid ja ülikoolivõrgustikke¹⁴⁷, kuid esimesed nüüdisaegsed mõttekojad (*Carnegie Endowment for International Peace*, 1910¹⁴⁸; *Royal Institute for International Affairs* ka *Chatham House*, 1920¹⁴⁹) asutati siiski 20. sajandi alguses.

Mõttekoja üheks tähtsaimaks tunnuseks on asjaolu, et ta tegutseb iseseisvalt ning on autonoomne. Nad on sõltumatud riiklikest asutustest ja samuti ülikoolidest, kuuludes seega ühiskonnas kolmandasse sektorisse või avaliku sektori hall-alasse, kuna suhtlevad ning annavad nõu peamiselt riigiasutustele. Reeglina on mõttekojad ka MTÜ-d, kuid nii see kui ka kõik eelnevalt mainitud kriteeriumid iseloomustavad peamiselt demokraatlike lääneühiskondade

¹⁴² Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

¹⁴³ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

¹⁴⁴ Intervjuu Jüri Luigega, (27.04.2023), märkmed autori valduses.

¹⁴⁵ EKSS 2009 definitsioon.

¹⁴⁶ James G. McGann and R. Grant Weaver (toim.), *Think Tanks and Civil Societies, Catalysts for Ideas and Action*. New Brunswick, Transaction Publishers, New Jersey, 2009, lk 1–4.

¹⁴⁷ Jacob Soll, *How Think Tanks Became Engines of Royal Propaganda*. *Tablet*, 1. veebruar, 2017, <https://www.tabletmag.com/sections/history/articles/think-tanks-jacob-soll-propaganda> (07.11.2022).

¹⁴⁸ Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/about/our-story> (07.11.2022).

¹⁴⁹ Chatham House, <https://www.chathamhouse.org/about-us/our-history> (19.11.2022).

mõttekodasid.¹⁵⁰ Eri maailma piirkondades võivad mõttekojad sellest „normist“ eristuda, kuid 1990. aastate Eesti kontekstis on kõige mõistlikum just lääne standarditele keskenduda.

Funktsioonide juurde jõudes täidavad mõttekojad mitmeid olulisi ülesandeid ühiskonnas. Neist põhiline on seotud tänapäeva arenenud riikide informatsiooni ülekülluse probleemiga. Arenenud ühiskondades on tihti väga palju informatsiooni, millest osa on ebausaldusväärne ning osa selgelt kallutatud kellegi huvides. Selliste riikide valitsusasutustel on nõudlus ja vajadus arusaadava, kättesaadava, kasuliku ning usaldusväärse informatsiooni järele, mille pakkujateks saavad olla nii ülikoolide teadusuuringud, valitsusasutuste läbiviidavad uuringud kui ka mõttekojad.¹⁵¹ Nii on nende asutuste peamine eesmärk teha valitsustele ettepanekuid ning jagada oma ideid eri valdkondade osas. Ideed, mis jõuavad ideaalis ka teostamiseni.

Olles kolmanda sektori tegutsejad täidavad mõttekojad lisaks muidki ülesandeid. Antud positsioon võimaldab neil olla tasakaalustav organisatsioon valitsusasutuste ja avaliku arvamuse vahel. Nad muutuvad selles osas nagu foorumiks, kus mõne konkreetse valdkonna võtmeisikud oma ideid ning informatsiooni vahetada saavad. Mõttekojad võivad olla ka asutused, mis järgmise generatsiooni poliitikuid ning ametnikke oma tulevasteks töödeks ette valmistavad või koht, kus vanema põlvkonna poliitikud saavad anda ja jagada oma panust ning kogemusi edasi. Veel saab mõttekodade kaudu anda mõnele valitsuse või valitsusasutuse otsusele hinnangu ja erineva vaatevinkli, mida presenteerida avalikule arvamusele meedias laiemalt.¹⁵² Käesoleva magistritöö raames on oluline analüüsida BASIS-e, kui mõttekoja rolli Eesti julgeoleku kontseptsioonide kujundamisel.

3.2. Eesti Vabariigi julgeolekuolukord 1990. aastate alguses

Sisuliselt oli Eestil alates 1991. aasta taasiseseisvumisest kolm peamist julgeolekuvõimalust: neutraalsus, regionaalne koostöö naaberriikidega või integreerumine lääne julgeolekuorganisatsioonidesse.¹⁵³

¹⁵⁰ James G. McGann and R. Grant Weaver, Think Tanks and Civil Societies, lk 4–5.

¹⁵¹ Samas, lk 1–4.

¹⁵² Samas, lk 5–6.

¹⁵³ Holger Mölder, Cooperative security dilemma – practicing the Hobbesian security culture in the Kantian security environment., lk 162–171.

Esimesed kavad Eesti kaitsejõudude valdkonnas pärinevad tegelikult ajaloolastelt. Sõjaajaloolased Hannes Walter ja Rein Helme koostasid 1. septembriks 1991. aastaks esimese strateegiakava, milles keskenduti aga peamiselt ainult politsei ja piirivalve ülesannetele.¹⁵⁴ Strateegias oli tunda ka Teise maailmasõja eelseid mõjutusi, nagu näiteks üldine sõjaväekohustus, mis kehtestati Ülemnõukogu otsusega 3. septembril 1991. aastal. Sellele järgnesid lühidalt Kaitseväe peastaabi asutamine sama aasta 31. oktoobril ning Kaitseministeeriumi algus 1992. aasta 13. aprillil.¹⁵⁵ Esimeseks kaitseministriks sai samuti ajaloolane, Hain Rebas.¹⁵⁶

Mineviku mõjutusi kaasajale oli tunda juba varem, nii väitis näiteks Eesti poliitik Tunne Kelam 1989. aastal, et eestlased suudavad ellu jääda ainult neutraalses iseseisvas riigis, väljapool sõjalisi blokke.¹⁵⁷ Kaitsevaldkonna ja julgeoleku otsuste näol taastasid Eesti, Läti ja Leedu 1990. aasta 15. mail kuvandi Balti ühisruumist, omavaheline edasine koostöö pidi toimuma sõjaeelse Balti Nõukogu (1934–1940) eeskujul. Selleks renoveeriti omaaegne leping, kutsuti ellu samad töökomisjonid ja tuntuimaks tööorganiks muutus riigipeade regulaarne kohtumine, kuid nõukogu tegevus häabus juba pärast 1991. aasta augustit, kuna Euroopas ei suudetud mõista uue nõukogu sidumist selle eelkäijaga.¹⁵⁸

Suund läände ja NATO suunas sai Balti riikide jaoks hoo sisse 1990. aasta juulis toimunud NATO tippkohtumisel Londonis, kus võeti, külma sõja lõpu vaimus, vastu alliansi suunamuutus arendada kõigi Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega koostööl põhinevaid suhteid. 20. detsembril 1991. aastal moodustati selleks Põhja-Atlandi Koostöönõukogu ehk NACC (*North Atlantic Cooperation Council*), kus Eesti oli üks asutajaliikmetest. Koostöönõukogu oli oma olemuselt foorum, kus NATO otsis endiste Varssavi pakti riikidega dialoogi ning tulevast ühist koostööd. NACC keskendus külma sõja perioodist allesjäänud julgeolekuprobleemide lahendamisele, nagu näiteks Vene vägede väljaviimine Balti riikidest või regionaalsete konfliktide vaoshoidmine, mis leidsid aset endiste Nõukogude Liidu ja Jugoslaavia territooriumitel. NACC-st sai alguse ka NATO PfP (*Partnership for Peace*) ehk „Partnerlus

¹⁵⁴ Kaarel Piirimäe, From an ‘Army of Historians’ to an ‘Army of Professionals’: History and the Strategic Culture in Estonia. *Scandinavian Journal of Military Studies*, XX(X), 2020, lk 1–14.

¹⁵⁵ Eesti Kaitsevägi, <https://mil.ee/kaitsevagi/uldinfo/ajalugu/>, (07.11.2022).

¹⁵⁶ Kaarel Piirimäe, From an ‘Army of Historians’ to an ‘Army of Professionals’, lk 1–14.

¹⁵⁷ Tony Lawrence, Tomas Jermalavičius (toim.), *Apprenticeship, partnership, membership: twenty years of defence development in the Baltic states*. Tallinn: International Centre for Defence Studies, 2013, lk. 20–22.

¹⁵⁸ Toomas Alatalu, Eesti poliitikute 1990ndate aastate geopoliitilised visioonid, *Poliitika*, lk 112–141.

rahu nimel“ programm, mis endistel idabloki riikidel personaalsemaid kahepoolseid suhteid välja arendada võimaldas, kus partnerid oma prioriteetid ise välja valisid ning nendele keskendusid. Programmi eesmärkideks olid osalevate riikide üldist sõjalist võimekust suurendada, kuid samuti arendada nende sõjavägede valmidust teha NATO riikidega vajadusel koostööd. NACC asendati 1997. aastal EAPC-ga (*Euro-Atlantic Partnership Council*).¹⁵⁹

Eesti osales 1996.–1999. aastani kokku enam kui 500 NATO PFP tegevuses.¹⁶⁰ Eesti poolseteks prioriteetideks said: inglise keele C3 keeleõpe, militaarharidus, sõjaväeõppused, õhukaitse ja õhuruumi turvalisus ning sobiv sõjaline doktriin.¹⁶¹ Just PFP oli see, mis viis Eesti ja NATO omavahelised suhted dialoogist praktilise koostööni. Esimeseks rahvusvaheliseks sõjaliseks õppuseks Eesti territooriumil sai *Baltic Challenge*, mis 1997. aastal Pakri poolsaarel korraldati, kuid PFP aitas kaasa ka demokraatliku kontrolli kehtestamisele kaitseväe üle, muutes läbipaistvamaks kaitse-eelarve koostamise, planeerimise ja kasutamise.¹⁶² Eesti ise rahastas PFP programmi 1996. aastal 10 miljoni krooni ning 1998. aastal 16 miljoni krooni ulatuses.¹⁶³

Lääne toetus baltlaste püüdlustele väljendus konkreetse tegevusena 1994. aasta juunis, esimese Balti riikide militaarkoostööprojekti ehk BALTBAT-i toetamises (*Memorandum of Understanding Concerning Co-Operation on the Formation of a Baltic Peacekeeping Battalion*). Memorandumile kirjutasid asutamisel alla Balti riigid, Soome, Taani, Norra, Rootsi ja Suurbritannia, toetavate riikidena liitusid hiljem ka Prantsusmaa, Saksamaa, Madalmaad ja USA. Pataljoni põhiline mõte oli tegutseda rahuvalve sildi all, mis selle sõjalise toetamise, Venemaa potentsiaalseid reaktsioone arvesse võttes, lihtsamaks tegi, kuna tegu polnud otseselt toetusega Balti riikidele, lisaks olid toetuse andjateks Põhjamaad, mitte USA.¹⁶⁴

Rootsi ajaloolase ning Suurbritannias asuva Rahvusvaheliste Starteegiliste Uuringute Instituudi (*International Institute for Strategic Studies*) direktori Bo Huldti sõnul oli Venemaa olukord 1990. aastatel geopoliitiliselt sarnane sellele, mis ta oli olnud pärast I maailmasõda või 1700.

¹⁵⁹ Nato.int, NATO Topic: North Atlantic Cooperation Council. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_69344.htm (28.02.2022).

¹⁶⁰ NATO's Nations and Partners for Peace, Special Issue, Getting ready for NATO: The Baltic States. Bonn, Mönch Publishing, 1999, lk 38–39.

¹⁶¹ Samas, lk 45.

¹⁶² Samas, lk 7.

¹⁶³ Samas, lk 41.

¹⁶⁴ Tony Lawrence, Tomas Jermalavičius (toim.), Apprenticeship, partnership, membership: twenty years of defence development in the Baltic states, lk. 245–250.

aastal. Huldt tõlgendas iseseisvat Baltikumi kahel viisil – see oli kas barjäär Vene mõjude vastu, mis Euroopa julgeolekut tervikuna stabiliseerib, kuid ilma välise abita püsima ei jää või osa Läänemere regioonist, kus eri Euroopa kultuurid omavahel kohtuvad ja kontakte vahetavad ning kuhu kuuluks ka Venemaa. Huldt lisab aga ka seda, et tõenäoliselt tõlgendab Venemaa ise läänelikku Baltikumi kui lääne hüppelauda Venemaa vastu.¹⁶⁵

Kui Eesti esimeste julgeolekukavade ja otsuste tegevuses peegeldub veel selgelt sõjajaelne mentaliteet ja riigi omapära defineerida julgeolek ümber kitsast militaarsektorist laiemaks ja paindlikumaks mõisteks, mis hõlmaks seejuures ka kultuuri ja identiteeti, siis üsna varsti sai domineerivaks siiski suund integreeruda lääne julgeolekuorganisatsioonidesse.¹⁶⁶ Arusaadavalt esineb aga ka siin dilemmasid. Neist esimene on seotud Eesti piiratud ressurssidega, mis paneb riigi julgeoleku sõltuvusse rahvusvahelistest organisatsioonidest. Teine on aga seotud lääneliitlaste erinevate vaadetega Venemaa osas, mille tulemusel kasvas Eesti umbusk julgeolekugarantiidesse ja vajadus arendada ise riikliku kaitset rohkem edasi.¹⁶⁷ Just selliste dilemmade ja teiste Eesti ning Läänemere julgeolekut puudutavate küsimustega pidi hakkama tegelema BASIS.

3.3. BASIS-e konsiilium ning olulisemad isikud

Inimesed BASIS-e konsiiliumis pidid olema sõltumatud ning esindama oma isiklikke arvamusi. Meri tööd sobivate konsiiliumiliikmete leidmisel saatis esialgu suur edu. Oma paljude kontaktide abil suutis ta sinna liikmeteks saada mitmeid rahvusvaheliselt tuntud inimesi ja uurijaid. Oli olemas kaugematest välisriikidest pärit isikuid nagu eelmainitud Kissinger, kuid osa liikmeid oli kaasatud ka Eesti lähiregioonist, nagu näiteks Leedu president Algirdas Brazauskas, kes liitus ka seetõttu, kuna arvas, et suudab nii kolme Balti riigi seisukohti paremini edastada ja tõhustada omavahelisi suhteid.¹⁶⁸ 1993. aasta 17. detsembri seisuga võis BASIS-e konsiiliumiliikmete seast leida ka selliseid olulisi isikuid nagu:

¹⁶⁵ NATO's Nations and Partners for Peace, Special Issue, Getting ready for NATO: The Baltic States, lk 13–17.

¹⁶⁶ Holger Mölder, Cooperative security dilemma – practicing the Hobbesian security culture in the Kantian security environment., lk 158.

¹⁶⁷ Erik Männik, Andres Kasekamp (toim.), The Estonian Foreign Policy Yearbook: Estonia and the European Security and Defence Policy: A realist view, lk 63–81.

¹⁶⁸ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri). Algirdas Brazauskas kirjutas Lennart Merile 8. novembril 1993, Vilnius.

Zbigniew Brzezinski, Poola päritolu Ameerika diplomaat ja politoloog. Brzezinski oli poliitilise kuuluvuse poolest demokraat ja liberaal, kuid samuti ka antikommunist ning ta töötas 1977.–1981. aastani USA riikliku julgeolekunõunikuna president Jimmy Carteri valitsuskabinetis.¹⁶⁹

Paul A. Goble, ekspert Euraasia ja Venemaa etniliste küsimuste osas. 1990. aastate alguses oli Goble nõuandja USA riigisekretäri James Bakeri juures. Tal olid Meriga isiklikud lähedased suhted ning seda pea igapäevaselt.¹⁷⁰

Lars Freden, 1990. aastate alguses Rootsi peaministrikantseleis töötanud diplomaat, kes aitas kujundada poliitikat Balti riikide suhtes. Tema tööülesannete hulka kuulusid Rootsi seisukoha kujundamine Eesti ja Läti vene keelt kõnelevate elanike suhtes ning Nõukogude sõjaväeosade väljaviimine Baltikumist.¹⁷¹

Max Jakobson, Soome diplomaat ja üks Soome välispoliitika olulisemaid kujundajaid, kes oli 1970. aastatel üks kandidaate ÜRO peasekretäri kohale. Eestis oli Jakobson hiljem tuntud, kui Meri algatusel 1999. aastal kokku kutsutud, omanimelise Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni juhina.¹⁷²

Boris Meissner, rahvusvahelise õiguse ekspert, kes tegutses Saksamaa välisteenistuse nõustajana. Ta alustas oma õpinguid õigusteaduses Tartu Ülikoolis ja kaitses 1955. aastal Hamburgi ülikoolis juhendatud doktoriväitekirja *”Die sowjetische Intervention im Baltikum und die völkerrechtliche Problematik der baltischen Frage“*, mis kirjutatud Balti riikide kaitseks Nõukogude Liidu tegevuse vastu.¹⁷³

Anatoli Sobtšak, Peterburi esimene linnapea pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist, kes valiti oma ametikohale ka demokraatlikul viisil. Sobtšak oli Venemaa hilisemate presidentide Vladimir Putini ja Dmitri Medvedevi kunagine ülem ja mentor.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Godfrey Hodgson, Zbigniew Brzezinski obituary. The Guardian, 28. mai 2017, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/may/28/zbigniew-brzezinski-obituary> (03.04.2022).

¹⁷⁰ Estonian World, Paul Goble, <https://estonianworld.com/author/paul-goble/> (03.04.2022).

¹⁷¹ Lars Peter Fredén, Tagasitulekud: Rootsi julgeolekupoliitika ja Balti riikide iseseisvuse uus algus 1991–1994. Tallinn, Kultuurileht, 2009, lk 5.

¹⁷² Postimees, Suri Soome diplomaat ja poliitik Max Jakobson. Postimees, 11. märts 2013, <https://maailm.postimees.ee/1165498/suri-soome-diplomaat-ja-poliitik-max-jakobson> (03.04.2022).

¹⁷³ Peeter Järvelaid, Paul Keres ja Boris Meissner. Pärnu Postimees, 7. jaanuar 2011, <https://parnu.postimees.ee/368146/paul-keres-ja-boris-meissner> (03.04.2022).

¹⁷⁴ Erkki Bahovski, Lugu oma isast ehk Vene muinasjutt. Sirp, 8. mai 2020, <https://sirp.ee/s1-artiklid/film/lugu-oma-isast-ehk-vene-muinasjutt/> (03.04.2022).

Samuel Huntington, politoloog ning Harvardi Ülikooli professor, keda tuntakse kõige paremini tema teose „Tsiivilisatsioonide Kokkupõrge“ kaudu. Just Huntingtoni teost on Baltikumi arengu osas huvitav analüüsida, kuna see näeb antud piirkonda osana lääne tsiivilisatsioonist. Narva jõgi on tema järgi looduslik piir lääne- ja idakristluse vahel ning Eesti muutub selles kontekstis läänemaailma piiririigiks.¹⁷⁵

BASIS sümboliseeris Meri jaoks uue koostöö algust lääneriikide ja Baltikumi vahel, ta on vastu mineviku protsessidele, kus suuremad demokraatlikud riigid lõikasid vaheltkasu väiksemate kolmandate riikide pealt. Veel juhib ta tähelepanu sellele, et Balti riikide iseseisvuse taastamine ning demokraatia ülesehitamine endises Nõukogude Liidus on kaks arengut, mis ei välista teineteist. Balti riikide iseseisvumine vastab nii baltlaste kui endise NSV Liidu rahvaste huvidele, neid ei olevat vaja vastandada.¹⁷⁶

Aktiivse tööna oli instituut plaaninud vähemalt korra kuus pidada loenguid ning korra aastas rahvusvahelist seminari, mis pidid toimuma nii Eestis kui ka välisriikides. Sellele lisandusid haritlaste publikatsioonid ja tööd, mis käsitlesid Balti piirkonda. Meri kavatses neid BASIS-e kaudu sponsoreerida ja nende müügist instituudile teenida ka hiljem tulu tagasi. Ideaalis pidi BASIS-est kujunema uurimis- ja õppekeskus, mille sihtideks välispoliitika pikaajalised eesmärgid, olla teaduslik ning samal ajal poliitikale orienteeritud. „Instituudi esmane ülesanne on ideesid vahendada poliitiliste otsuste tegijatele.“, kirjutas Meri. Tulevasest potentsiaalsest tööst ei pidanud välja jääma isegi globaalprobleemide käsitlemine, kõik eesmärgiga maailmale näidata, mida Baltikum arvab. „Meie väikeseks muutunud maailmakülas lasub meil kohustus kõiges kaasa rääkida ja õpetada. Meil ei ole õigust oma küünalt vaka all hoida.“, on Meri avaldanud arvamust.¹⁷⁷

Sama seisukohta omasid BASIS-e kohta ka NATO esindajad, leides, et poliitika tegemist tuleb mõjutada iseseisvate uuringute kaudu ja seda viisil, mis kindlustab uute demokraatiate õitsengu Baltikumi regioonis, seda tugevate majanduslike ning poliitiliste partnerite vahel, naabrite ja rahvusvahelise kogukonna keskel. Instituut juhib tähelepanu fundamentaalsetele probleemidele

¹⁷⁵ Samuel P. Huntington, Tsiivilisatsioonide Kokkupõrge ja Maailmakorra Ümberkujunemine. Tartu, Fontese Kirjastus, 1999, lk 206–209.

¹⁷⁶ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

¹⁷⁷ Samas.

siseriiklikult, regionaalselt ja rahvusvaheliselt. Akadeemiline panus saaks kaasa aidata debati tekitamisele riiklike ja rahvusvaheliste murede suhtes, kuidas panna valitud poliitikuid märkama kõiki reaalselt eksisteerivad poliitilisi valikuid.¹⁷⁸

Eelmainitust saab järeldada, et BASIS-est pidi saama midagi monumentaalset. Peaaegu kõik tegevused pidid tooma suurema rahvusvahelise tunnustuse nii Eestile kui ka teistele Balti riikidele. Organisatoorse poole pealt oli aga paljuski veel lapsekingades. Instituut oli küll asutatud, kuid nagu NATO informatsiooni ja pressibüroo tollaegne direktor Dr. Erica v.C. Bruce seda ütles on selle „muutmine ja kasvatamine dünaamiliseks vahendiks, mis demokraatiat edasi arendaks suurem väljakutse“. Teisisõnu BASIS-st tuli muuta elujõuliseks ja reaalselt mõjukaks.¹⁷⁹

3.4. BASIS-e avakonverents ja julgeolekuküsimused

Instituudi avakonverents leidis aset Tallinnas, Sakala keskuses 15.–17. detsembril 1993. aastal, kus arutelu aineks olid Põhja-Euroopa ja Läänemeremaade julgeolekuküsimused ning Balti riikide sõltumatust tagavad tegurid.¹⁸⁰ Kokku toimus kuus erinevat teemapaneeli:

1. Julgeolek ja Eesti kaitsevõime.
2. Stabiilse Baltikumi poliitilised ja majanduslikud eeldused. Euroopa Liidu ja Baltikumi koostöövõimalused.
3. Baltikumi integratsioon Euroopasse, Eesti vaatenurk.
4. Põhjamaad ja Rootsi, vaatenurk Baltikumi suhtes.
5. Ida-Lääne julgeolekukoostöö, Venemaa ja NATO.
6. Regionaalne koostöö Baltikumis.¹⁸¹

Tähelepanuväärne on, et konverentsil osales lisaks Eesti poliitilise eliidi liikmetele ka mainekaid isikuid välisriikidest: Leedu president Algirdas Brazauskas, Eesti Kaitseväge juhataja Aleksander Einseln, Lars Freden, Max Jakobson, Boris Meissner, Lennart Meri, Läti president

¹⁷⁸ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

¹⁷⁹ Samas.

¹⁸⁰ Hommikuleht, 1993. aasta 17. detsember, Päevakaja, lk 3.

¹⁸¹ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

Guntis Ulmanis, Erica Bruce, Norra kaitseministeeriumi direktor Chris Prebesen, Euroopa Liidu asjuri Stockholmis Hans-Jörg Hansen, Tartu Ülikooli professor Mihhail Bronštein.

Nagu teemadest järeldada saab, keskenduti ettekannetes eelkõige Baltikumile ning selle edasisele arengule, kuid samas ei puudunud ka laiemad küsimused NATO ja Euroopa Liidu kohta. Eeldatavasti kõige huvipakkuvamaks muutus julgeolekukoostöö ning arengu valdkond, kus arutelu teemadeks olid NATO, Venemaa, Balti riigid ja nendevahelised suhted.

Esimesel paneelil esines Lennart Meriga juba varasemalt Eesti Instituudis seotud olnud Jüri Luik, kes iseloomustas olukorda Venemaal. Ta kirjeldab seda, kuidas Venemaa sisepoliitika president Jeltsini pidevalt rohkem konservatiivsemaks muudab ning seetõttu oleks teda toetada vaja. Luige öeldu oli küllaltki aktuaalne, kuna umbes samal ajal saatis Venemaa parlamendivalimistel edu Liberaaldemokraatlikku Parteid, mille liider Vladimir Žirinovski eestlasi „vargarahvaks“ nimetas ning Venemaa piiride kaitsevajadusest rääkis. Valimistulemuste arutamiseks kohtusid ka kolme Balti riigi peaministrid ning Leedu valitsusjuht Adolfas Slezevicius hindas toimunut „väga ärevusttekitavaks“.¹⁸² Edasine jutt keskendus Baltikumi olukorrale ja piirkonna uuele mõtestamisele. Aastakümneid olevat Luige sõnul Baltikumi piirkonda ignoreeritud ning vähetahtsaks peetud, kuid nüüd on alanud aeg selle muutmiseks. NATO kohalolek stabiliseeriks tema arvates piirkonna ning see oleks ka organisatsiooni endi huvides. Lisaks mainib ta veel seda, et ka teised Ida-Euroopa riigid, nagu näiteks Ukraina, on koostööst NATO-ga huvitatud ja Eesti või Balti riigid laiemalt saaksid tegutseda selles küsimuses vahendajana.¹⁸³

Sarnasest regionaalsest julgeolekukoostööst kõneleb Meri ka paar kuud hiljem oma 1994. aasta Hamburgi raekoja kõnes, kus peab vajalikuks tervet Kesk-Euroopa piirkonda, mis tema jaoks Narvast algab ja Aadria mere juures lõppeb ning kuhu ka Ukraina kuulub, kinnitada demokraatlikku blokki. Selle tulemusena saavad Venemaaga piirnevad riigid oma „sillafunktsiooni“ veelgi paremini ära kasutada ja nii Venemaad mõjutama hakata ning aidata selle demokraatlike jõude. Jättes selle piirkonna riigid aga üksinda, koos neoimperialistliku

¹⁸² Hommikuleht, 1993. aasta 17. detsember, Päevakaja, lk 3.

¹⁸³ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

Venemaaga, peab terve Euroopa maksma selle eest kõrget hinda.¹⁸⁴ Need seisukohad korda ta sama aasta aprillis ühes Saksa kuukirjas uuesti üle.¹⁸⁵

Eesti Kaitseväge juhataja Alexander Einseln keskendus oma kõnes Eesti kaitsekontseptsioonile, mille väljaarendamine oli tema seisukohalt üks esmaseid ülesandeid. Probleemina näeb ta rahvastiku vähest teadlikkust, inimesed ei pidavat täpselt isegi teadma, mida nad selles valdkonnas tahavad, kuid nad tuleb protsessi kaasata, seda vajadusel isegi referendumite teel.¹⁸⁶ Taasiseseisvunud Eestis tuli riigi relvajõud tõepoolest üles ehitada nullist, peale relvastuse, traditsioonide ning väljaõppesüsteemi puudusid isegi valdkonda reguleerivad õigusaktid. Samas andis see omamoodi eelise, kuna päris algusest ülesehitamine võis olla lihtsam, kui totalitaarse riigi relvajõudude ümberkorraldamine, protsess, mis tuli teha enamikel Ida-Euroopa riikidel.¹⁸⁷

Võimalikust ohust idasuunalt on võimalik lugeda ka Meri 1993. aasta 16. detsembri avakõnes BASIS-e esimesel istungil. Ta muretseb Venemaa kasvava ohu ja „postimperialistliku poliitika“ pärast, mis on saanud riigi uueks välispoliitika kontseptsiooniks. Samal ajal loob Meri ise aga narratiivi sellest, kuidas Baltikum piirkond on ajalooliselt Venemaale demokraatlikke ideid ja väärtusi toonud, Venemaad „demokraatiaga nakatanud“, mis sealsele eliidile ei meeldi ja mida kardetakse.¹⁸⁸

See, et Baltikum on ajalooliselt olnud Venemaa kõige läänelikum piirkond eri perioodidel vastab muidugi tõele. Näiteid selle kohta saab Eesti puhul leida alates tsaariaja Balti erikorrast lõpetades Soome televisiooniga külma sõja päevadel. Venemaa osana ja hiljem selle naabrina eksisteerides õpiti sealset ühiskonda ning riiki hästi tundma ja saadud teadmisi prooviti edasi anda ka lääneriikidele. Meri ise kõneles juba BASIS-e avakonverentsi lõpus, 17. detsembril 1993. aastal sellest, kuidas CSCE oli maha maganud võimaluse Venemaa demokraatiat toetada, kui ei takistanud Žirinovski äärmuslikul parteil parlamendivalimistel kandideerimast. Valimiskastide turvalisuse kontrollimise asemel oleksid vaatlejad aga hoopis pidanud silmad

¹⁸⁴ Vabariigi President pidulikult vastuvõtul Hamburgi Raekojas 25. veebruaril 1994, <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=4236> (29.04.2023).

¹⁸⁵ Lennart Meri, Was beunruhigt an der heutigen Entwicklung in Europa? MUT: Forum für Kultur, Politik und Geschichte, nr 320, aprill 1994, lk 35–36.

¹⁸⁶ Samas.

¹⁸⁷ Hellar Lill, Eesti riigikaitse 100 aastat. Tallinn, Printon, 2018, lk 102.

¹⁸⁸ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

lahti hoidma „natsiparteide“ tuvastamiseks, kes demokraatia katte all tahavad sedasamust demokraatiat kukutada.¹⁸⁹ Ta avaldab kahetsust selle üle, et Euroopa oma moraalset kohustust nii formaalselt võttis ja lisab, et Põhjamaad ja lääneriigid peaksid tähelepanelikumalt kuulama, kui eestlased sellest räägivad, mis Venemaal toimub, kuna Balti riigid tunnevad Venemaal palju paremini, kui näiteks Washington, Pariis või Bonn.¹⁹⁰

Antud teema sai tähelepanu ka 1994. aasta Eesti Vabariigi aastapäeva kõnes. Venemaa postimperialistliku poliitika üks juhtfigure oli tollal Jeltsini presidendinõukogu liige ja Vene politoloog Sergei Karaganov, kes võttis kasutusele termini „lähivälismaa“ ja püstitas doktriini sellest, kuidas Venemaa peaks säilitama mõjuvõimu endiste Nõukogude Liidu liiduvabariikide territooriumitel. Huvitav on siinjuures täheldada seda, et Karaganovi meelest on kogu protsess üsna ettemääratud. Enamik endisi liiduvabariike ei tule oma majandustega toime ja nad on toimivas kriisis hukule määratud, mis paneb Venemaa, orgaanilise arengu tagajärjel, tugevamasse positsiooni. Enamik Venemaa poliitilistest jõududest ei tahtvatki poliitilist reintegratsiooni endiste liidumaadega, kuna see nõudvat viimaste ülalpidamist.¹⁹¹

BASIS-e avakonverentsi neljandas paneelis osalenud Rootsi peaministri nõunik Lars Freden avaldas selle teemaga haakuvalt lootust, et võib-olla oleks kuidagi võimalik Venemaalt see imperialistlik koorem ära võtta, mis aitaks nii tema demokratiseerumisele kaasa.¹⁹² Meri arvas sarnaselt, öeldes, et Vene vägede lahkumine Baltikumist aitaks parandada Moskva mainet maailmas. „Meie moraalne kohus on öelda sõbralikul moel oma Vene naabritele, et Eesti ei kiida heaks mingeid „natslikke“ arenguvariente Venemaal“, lausus Meri.¹⁹³

Neid sõnavõtte ja seisukohti arvesse võttes tulevad ilmsiks Meri geopoliitilised visioonid ja suhtumine geopoliitikasse. Varasemalt on uurijad väitnud, et geopoliitika oli L. Meri jaoks kõrvalteema, mida puudutati vastavalt vajadustele ja auditooriumi ootustele. Geopoliitika, kui lähestikku asuvate riikide plaanitud ühistegevus, mis nende huve, võimeid ja eesmärke arvestaks, olevat Meri jaoks jäänud liiga väikeseks platvormiks, kuna tema soovis arutada Eesti

¹⁸⁹ The Baltic Independent, Meri raps CSCE over failure „to spot fascism“, vol 4 nr 193, 1994, lk 1–2.

¹⁹⁰ Samas.

¹⁹¹ Eesti Päevaleht, Sergei Karaganov: Minu doktriini pole olemas, 12. jaanuar 1994, lk 7, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=estdagbladet19940112.1.7&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-----> (26.02.2022).

¹⁹² Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

¹⁹³ Hommikuleht, 1993. aasta 17. detsember, Päevakaja, lk 3.

koha üle Euroopas ja maailmas.¹⁹⁴ Eelmainitud näiteid analüüsid joonistub käesoleva töö kontekstis välja aga samas teistsugune pilt. On näha, et geopoliitika võis Meri jaoks olla küllaltki olulise tähtsusega teema, mida ei puudutatud ainult vastavalt vajadustele, vaid pigem üldisemalt.

3.5. BASIS ja NATO

BASIS-e ja NATO omavaheliste suhete analüüsimisel tuleb lähtuda ühest tähtsast faktist – just NATO ning selle endise peasekretäri ja Lääne-Saksamaa kaitseministri Manfred Wörneri ettepanekust Merile, sai instituudi asutamine oma idee. Merit julgustas veel enamgi see, et Wörner olevat vihjanud tulevase organisatsiooni rahastamisele selle esimesel kolmel tegevusaastal.¹⁹⁵ Seesuguses käitumises võib juba näha NATO ja eriti selle peasekretäri kui omaette rahvusvahelise „toimija“ huvi Eesti vastu.

BASIS-ega ühenduses olnud Bruce esindas NACC-id. Ta esitas NATO seisukohad, mis hõlmasid endas paremini informeeritud debatti julgeolekuprobleemidest ja info levitamist NATO enda kohta, mis olevat koht, kus sooviti teha BASIS-ega koostööd. Ka NACC tahtis jagada oma liikmesmaade rahvastele informatsiooni oma olemusest. Lisaks lubati ka BASIS-t ennast mõõduka ja praktilise finantsilise abiga toetada, et see vajalikke materjale avaldada saaks (Rajandi hilisemast kirjavahetusest selgus, et rahaline toetus oli 8 000 dollarit).¹⁹⁶ Eestiga olevat suhe olnud julgustav, sest juba 1993. aastal toimus kaks olulist visiiti NATO-sse Eesti poliitilise eliidi poolt, esimesse kuulusid osad parlamendiliikmed, ametnikud ja ajakirjanikud ning teise televisioonimeeskond. Veel lubatakse BASIS-ega koostööd tehes jagada oma ekspertiisi ja kogemusi valdkondades, kus see NATO huvides on ning sponsoreerida Eesti ekspertide osavõttu eri konverentsidel.¹⁹⁷ Balti riikide liitumisel NATO-ga näeb Bruce eelkõige üht peamist takistust – piirkond on ebastabiilne ning see tekitab ohtu, enne Vene vägede lahkumist ei saa organisatsioon midagi erilist teha.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Toomas Alatalu, Eesti poliitikute 1990ndate aastate geopoliitilised visioonid, lk 123.

¹⁹⁵ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

¹⁹⁶ Samas.

¹⁹⁷ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

¹⁹⁸ Samas, opening remarks, Dr Erika v. C. Bruce.

Avakonverentsi viiendas paneelis ettekandega osalenud ja dokumentides NATO kaptenina märgitud Les Hakin oli täpsemalt Ühendkuningriikide *Royal Air Force*-i teenistuses olev *Group captain*, auaste, mis Eesti õhuväes koloneli omaga võrdsustub.¹⁹⁹ Hakin väitis, et NATO-l ei olnud olemas plaani selleks, kuidas tegutseda endiste Varssavi pakti maade ning Nõukogude Liidu liiduvabariikidega edasi. Organisatsioon peab nüüd tegutsema, kuid ta polnud selleks eelnevalt valmis, veel tekitab takistusi nende riikide ajalooline ja kultuuriline eripära ning tugev rahvusluse aspekt. Balti riikidel näeb ta aga tugevat majanduslikku potentsiaali ning pooldab nende kaitsestrateegiate loomise abistamist.²⁰⁰

Samal paneelil esines ka Pavel Ivanov, kes oli Venemaa Teaduste Akadeemia rajatud IMEMO instituudist, mis vormiliselt sarnanes BASIS-ega, olles MTÜ ning pakkudes usaldusväärset informatsiooni valitsusasutustele poliitiliste otsuste tegemiseks, kuid sisuliselt tegutses siiski riigi tugevama kontrolli all kui sarnased Lääne asutused.²⁰¹ Ivanov juhtis tähelepanu sellele, et NATO ei tohi mõtlematult laieneda, kuna Venemaa võib seda tõlgendada ohuna oma julgeolekule.²⁰² Selles väites peegeldub hästi rahvusvahelistes suhetes julgeolekudilemma all tuntud nähtus, kus üks riik teise tugevnemist nähes end samuti tugevnema asub, kartuses, et ta vastasel korral muidu tugevama mõjusfääri satub või sootuks alistatakse.²⁰³ Samas ei kõnele Ivanov Venemaa kohesest relvastumisest lähiaastatel.

Kolmandal paneelil kõnelnud välisministeeriumis töötav Eesti diplomaat ning hilisem Eesti suursaadik ÜRO ja teiste rahvusvaheliste organisatsioonide juures Genfis²⁰⁴, Priit Pallum hoiatas samuti selle eest, et Venemaa kardab Baltikum liiga kiiret vastassuunas kaugenemist ning võib teha pingutusi selleks, et saada Balti riikide sadamaid oma kontrolli alla.²⁰⁵

¹⁹⁹ Royal Air Force Air Cadets, New Cadet Unit for Twickenham Air Cadets, <https://www.raf.mod.uk/aircadets/news/new-cadet-unit-for-twickenham-air-cadets/> (20.04.2022).

²⁰⁰ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

²⁰¹ IMEMO, <https://www.imemo.ru/en/about> (08.03.2023).

²⁰² Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

²⁰³ Joseph S. Nye, David A. Welch, *Understanding Global Conflict and Cooperation*. Boston, Pearson 2013, lk 66–69.

²⁰⁴ Välisministeerium, Eesti suursaadik OECD juures Priit Pallum andis üle volikirja, <https://vm.ee/et/uudised/eesti-suursaadik-oecd-juures-priit-pallum-andis-ule-volikirja> (20.04.2022).

²⁰⁵ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri).

Kuuendal paneelil osalenud NATO planeerimise ja poliitika osakonna esindaja George Katsirdakis kirjeldas üht probleemi, mis Balti riike NATO-ga ühinemisel takistada võib: valmisolek. Katsirdakis rõhutas seda, et NATO ei saa uute liikmete vastuvõtmisel mingeid erandeid teha, kuna organisatsioonil puuduvad teisejärgulised liikmed ning uute riikide erandkorras vastuvõtmine ei oleks õiglane. Samas esindab ta samuti seisukohta, et NATO olemus peab külma sõja järgses maailmas muutuma, vaja on kollektiivse julgeolekusüsteemi reformist, kuid selle nimel on veel vähe saavutatud. Balti esindajad olevat tema sõnul esitanud seepeale ettepaneku reformida just nõudmisi, mida NATO liitumiseks esitab.²⁰⁶

Seesugust kerget ja ettevaatlikku kriitikat avaldas NATO kohta ka J. Luik esimesel paneelil, kui pidas eespool mainitud PFP-d ebapiisavaks vahendiks, millel puudus selge konkreetsus.²⁰⁷ Antud väidet on Luik hiljem selgitanud seisukohtadega, et PFP oli väga laialivalguv programm, kuhu kutsuti mitmeid riike ja millest võttis osa ka Venemaa ise. Teiseks soovis Eesti midagi konkreetsemat ja selleks taotleti NATO-lt assotsieerumislepingut, sarnaselt EL-i ja Eesti vahelisele assotsieerumislepingule, mis allkirjastati 1995. aastal²⁰⁸, kuid NATO tegi Eestile selgeks, et neil puudub taoline hall-ala (eelistatud riikide grupp, mis ei ole liikmed).²⁰⁹ Mõistagi tuleks Nye järgi sellistest avaldustest pigem hoiduda, kuna nad võivad riigi huve isekatena kuvada ning teiste poolt tõrjumise kaasa tuua. Teisalt peavad aga riigid, kui rahvusvahelise suhtluse tegutsejad, väljendama oma soove ning visioone. J. Luige tähelepanek oli vaoshoitud ning pigem neutraalne, kuid ettepanek NATO-le reformida oma liikmelisuse standardeid näib olevat viisakalt sõnastatud omakasupüüdlikkus.

Ka avakonverentsile eelnenud ning järgnenud kirjavahetuses BASIS-e ja NATO nõuniku Kesk- ja Ida-Euroopa maades Chris Donnelly vahel oli palju juttu Kesk- ja Ida-Euroopa maade julgeolekustruktuuride ülesehitamisest. Kommunistliku süsteemi lagunemisega kaotasid Kesk- ja Ida-Euroopa riigid ka enda militaarsüsteemid, nüüd puudus neil militaarsektori üle kindel kontroll, ühelgi neist riikidest polnud 1993. aastaks veel efektiivset demokraatlikku süsteemi.

²⁰⁶ Samas.

²⁰⁷ Samas.

²⁰⁸ Riigi Teataja, Euroopa Ühenduste ja nende liikmesriikide ning Eesti Vabariigi vaheline assotsieerumisleping (Euroopa leping), <https://www.riigiteataja.ee/akt/13118209> (27.04.2023).

²⁰⁹ Intervjuu Jüri Luigega, (27.04.2023), märkmed autori valduses.

Nõukogude armeemudelid ja juhtimisstiilid on samuti raske vabaneda, kuna leidis vähe eksperte, kes demokraatlikust militaarsektorist midagi teadsid.

Chris Donnelly soovitas kirjas H. Rajandile kasutada lääne mudeleid alternatiividena kaitseorganisatsioonide ülesehitamiseks, kuigi sellega kaasnesid takistused, sest kaitsevaldkonna ekspertidel oli raske otsustada, millist elementi saaks üle võtta ja millist mitte. Probleemist ülesaamiseks soovitati luua ekspertide meeskond, keda rahastatakse iseseisvalt ning kes valivad välja sobivad muutused Kesk- ja Ida-Euroopa riikidele. Nõu tuli anda ka militaarsektori eelarve koostamise ja haldamise osas ning tsiviilisikuid sektori kohta harida, kuna muidu ei saa viimased militaardebatis ja selle reformides kaasa rääkida ning nende poolt valitud valitsused ei saaks seda samuti teha.²¹⁰

Samuti tuli hakata välja koolitama spetsialiseerunud akadeemilist kaadrit ja rahastama valdkonnapõhiseid teadusuuringuid. Valdkonnaspetsialistide puudus olevat ka Rajandi kirjas Donnelly büroo töötajale K. Peränenile üks Eesti suurimaid probleeme selles sektoris. Võimalike lahendustena pakub Rajandi välja konverentside ja töötubade loomise BASIS-e eestvedamise all, vajaliku abi saamine läänest ning sobilike valitsusväliste organisatsioonide asutamist.²¹¹

Eesmärkide saavutamiseks prooviti lahti öelda nii endisest Nõukogude armee kaadrist kui ka tavadest, milleks olid joomine, sõdurite tagakiusamine ja ebaseaduslik majandustegevus. 1992. aasta kevadeks oli aga 421 Eesti päritolu kaadriohvitserist ainult 16 tulnud lääneriikidest. Samas ei olnud endiste Nõukogude ohvitseride väljajuurimine süsteemist kõige produktiivsem lahendus, kuna neil oli siiski olemas vajalik väljaõpe, kogemus ja oskus juhtida üksusi.²¹² Nõukogude ohvitseri taustaga oli samuti hilisem Eesti Kaitseväge juhataja Ants Laaneots.

Ekspertide koolitamise osas prooviti saada kontakti ka mitmete teiste mõttekodadega. Rajandi ise pöördus näiteks Euroopa julgeolekule keskenduva Marshalli Keskuse poole, kust ta lootis saada ekspertiisi, koostööd ja finantsilist toetust.²¹³ Veel võttis BASIS-ega ühendust ka

²¹⁰ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

²¹¹ Samas.

²¹² Kaarel Piirimäe, From an 'Army of Historians' to an 'Army of Professionals', lk 8.

²¹³ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

välisministeeriumi poliitika planeerimise valdkonna juhataja Riina Kionka, kes 1993. aasta oktoobris kirjutas USA poliitika, julgeoleku ja majandusalase mõttekoja Hudsoni Instituudi kavatsusest luua Eestisse „Hudsoni-taolise instituudi“.²¹⁴

3.6. BASIS-e läbikukkumine

Suurim probleem, mis BASIS-ele mainekahju valmistas, oli seotud ühe selle konsiiliumi liikmega – Harry Männiliga. Juba alates avakonverentsi toimumisest saadik ehk 1993. aasta 15. detsembrist juhib inimõiguste organisatsiooni ja holokausti uurimisega tegeleva Simon Wiesenthal Keskuse Jeruusalemma osakonnadirektor Efraim Zuroff kirjavahetuses tähelepanu sellele, et Männilil on olemas mineviku taak, seoses koostöös Saksa okupatsioonivõimudega Eestis ning ta tuleb seetõttu eemaldada BASIS-e konsiiliumist. Männili väidetava endise ülemuse Evald Miksoni vastu algatati samaaegselt kriminaaljuurdlus Islandil.²¹⁵

Kirjavahetus Zuroffi ja Tarmaku vahel jätkus 10. jaanuaril 1994, Tarmak vastas, et Lennart Meri algatusel tegeleb olukorraga nüüd Kaitsepolitsei direktor Jüri Pihl, kelle sõnul ei olnud andmeid Männili kriminaaltegevuse või sõjakuritegude kohta Saksa okupatsiooni ajal Eestis ning seega ei alustatud juurdlust. Tarmak lisab veel sedagi, et Eestis oli Teise maailmasõja ajal samuti palju hukkunuid ning nad peaksid teineteist mõistma.²¹⁶ Zuroff ei tagane aga oma seisukohast ning esitab enda arvates kindlad asitõendid, mis Männili seotust Poliitilise politseiga Saksa okupatsiooni ajal näitavad, kus ta osales inimeste arreteerimises, keda ta kolleegid hiljem hukkasid. Lisaks on olemas veel kahtlustused, et Männil osales ka surmanuhtluste juures ise. Männili süüdistajaks on Uno Richard Andrusson, tema väidetav endine kolleeg, kellega koos osaleti vahistamistel.²¹⁷

Toimunud arengud BASIS-e sees viivad kahe selle liikme, Henry Kissingeri ja USA analüütiku, poliitikavaatleja, Paul Goble lahkumiseni 1994. aasta jaanuari lõpus.²¹⁸ Kissinger kirjutab oma 1994. aasta 24. jaanuari kirjas Merile, et Rootsi Sandleri komisjon, mis põgenike taustasid Teise

²¹⁴ Samas.

²¹⁵ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39 Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut ja Harri Männili juhtum, S.nr 5.

²¹⁶ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

²¹⁷ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39 Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut ja Harri Männili juhtum, S.nr 5.

²¹⁸ Samas.

maailmasõja ajal kontrollis, on Männili kohta kompromiteerivat materjali leidnud ja selle nüüd avalikustanud. Seetõttu on ta otsustanud BASIS-est lahkuda, lisades aga seda, et tema huvi Eesti vastu ei ole kahanenud. Pärast Männili lahkumist BASIS-est teeb Kissinger kerge järeleandmise ning teatab oma otsusest jätkata vajadusel instituudi konsiiliumis auliikmena.²¹⁹ Meri kirjalikus vastuses mõistab ta Kissingeri tagasiastumist ja mainib, et BASIS-e liikmete koosseis peab peegeldama demokraatia traditsioone. Ta lisab, et esialgne uurimine ei andnud küll tulemusi, kuid lubab kaasata kõiki infoallikaid, et olukorda täpsemalt analüüsida ning tulemustest seejärel teada anda. Toimunu oli ta jaoks personaalne katastroof ning ta avaldab Kissingerile tänu, et viimane oli siiski nõus jätkama auliikmena.²²⁰ Sama aasta märtsis külastab Meri ka Israeli ning iseloomustab sealseid suhteid soojadena.²²¹

Ei ole võimatu, et Meri oleks võib-olla saanud ära hoida toimunud mainekahju. Ühes 1994. aasta *The Baltic Observer*-i ajalehes on küllaltki tugevalt kritiseeritud seda, kuidas Meri ei reageerinud Zuroffi kirja hoiatustele 15. detsembril, ohustades nii teadlikult Eesti välispoliitilist reputatsiooni. Eestile olevat olulised suhted Israeliga ja seeläbi ka mõjuvõimsa juudi kogukonnaga USA-s, kellel on sealsetele meediaväljaannetele tugev mõju.²²² Zuroffi kirja lähemal analüüsimisel võib sealt aga ainult kaudseid hoiatusi välja lugeda. Männili kohta kirjutab ta Merile: „Selle asemel, et kutsuda Männili BASIS-e direktorite nõukogu liikmeks, peaksite Te hoolt kandma, et korraldataks juurdlus tema kui oletatava natsliku sõjaroimari vastu...palume Teid tungivalt astuda mis tahes vajalikke samme, et aidata õiglusel võidule pääseda, ning kinnitame Teile, et selliselt talitades annate olulise panuse Eesti kui väljaarenenud demokraatiaga riigi tugevdamisse ning Israeli ja juudi rahva toetuse kindlustamisse.“²²³ Kokkuvõtvalt tundub, et Meri tegin siinkohal oma käitumises valearvestuse ning võib-olla oleks Männili eemaldamine BASIS-e nõukogust, pärast avakonverentsi lõppu, 17. detsembril ära hoidnud negatiivse tähelepanu.

Männil ise lükkas talle esitatud süüdistused tagasi, kuid otsustab samuti jaanuari lõpus instituudist tagasi astuda, et sellega pingeid leevendada. Ta pöördub Eesti kohtusüsteemi poole,

²¹⁹ Samas.

²²⁰ Samas.

²²¹ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

²²² *The Baltic Observer*, *Toying With Estonia's Reputation*, nr 7, 1994, lk 13.

²²³ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39 Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut ja Harri Männili juhtum, Efraim Zuroffi kiri L. Merile, 15. detsembril 1993.

eesmärgiga kaitsta oma isikut. BASIS-e juhi Tarmaku sõnul ei survestanud instituut teda seda tegema, kuid ta kiidab Männili otsust.²²⁴ Eesti kohtusüsteem ei ole seejuures Männilit, teda süüdistatud kuritegudes, süüdi tunnistanud, kuid märkimist väärrib ka fakt, et 1994. aasta alguses lisati Männil, esile kerkinud kahtlustuste tõttu, USA „*Watch list*“-i ning tal keelati Ühendriikidesse siseneda.²²⁵

BASIS-e edasine tegevus jääb üsna kahvatuks, loenguid ja rahvusvahelisi seminare ei paista toimuvat. 1994. aasta 23. mail astub Tarmak presidendi soovil direktori töökohalt tagasi ja kirjeldab seda, kuidas instituut oli pärast avakonverentsi „sisuliselt varjusurma seisundis“ ning tegevus seisnes vaid „kirjavahetuses ja kohtumistes teiste instituutide või riigiasutuste esindajatega“. Mitmed potentsiaalsed projektid on samuti soiku jäänud ning kuigi on isikuid, kes BASIS-e tegelikust käimapanemisest huvitatud, nagu näiteks Eesti diplomaat Alar Olljum²²⁶, ei saa nad koheselt instituudile keskenduda, kuna on muude tegevustega hõivatud.²²⁷

Meri ise üritab instituuti samuti päästa, proovides eri kohtadest finantsilist tuge saada, kuna riigipoolne rahastamine jääb väikeseks. Jüri Luik on hiljem väitnud, et Meri ideaalis pidi BASIS-e rahastamine tulema tegelikkuses erasektorist, kuid seda takistasid Eesti väiksus ning riigi majanduspoliitiline olukord 1990. aastatel.²²⁸ George Urban soovitas Meril aga väliseestlaste ja nende ettevõtete poole pöörduda, kellel on Eestis ärihuvid. Lisaks pöörduakse ka eri Saksamaa sihtasutuste ja organisatsioonide poole, kuid vastused on enamasti negatiivsed. Takistusteks saavad BASISe vähene tegevus ja selle puudulikud sidemed teiste samasuguste organisatsioonidega, ühiste ettevõtmiste puudumine. Üks väheseid huvitatuid oli Karl-Arnold-*Stiftung*, mis tegeles tudengite ja noorte poliitikute vahetusprogrammidega.²²⁹

Veel üks faktor, mis arvatavasti BASISe lõpetamiseni viis, oli olemasolev konkurents Lätist. Nimelt asutati Lätis 1992. aasta 20. mail Läti Rahvusvaheliste Uuringute Instituut (*Latvian*

²²⁴ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39 Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut ja Harri Männili juhtum, S.nr 5.

²²⁵ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39 Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituut ja Harri Männili juhtum, Efraim Zuroffi kiri Mart Tarmakule, 27. jaanuaril 1994.

²²⁶ Alar Olljum on hiljem ise öelnud, et Meri abina kontakteerus ta paljude asutustega nii Eestis kui ka välismaal, seetõttu ei saa ta antud väidet ei kinnitada ega välistada, kuid BASISe kohta ei tulnud tal „midagi meelde“. Kirjavahetusest A. Olljumiga (21.01.2023).

²²⁷ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

²²⁸ Intervjuu Jüri Luigega, (27.04.2023), märkmed autori valduses.

²²⁹ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

Institute of International Affairs ehk LIIA), mis oli oma olemuselt ja tegevuselt BASISe sarnane asutus. Lätis rajatud instituudi eelisteks võisid olla nii varajasem algus, millega Balti regiooni julgeolekuuringute temaatika esmasus ja unikaalsus enda kasuks pöörati kui ka suurem toetuspind eri partnerite poolt. Instituuti toetas selle algusajast stipendiumite ja teadmiste ning kogemustega Rootsi valitsus ja samuti Rootsi Rahvusvaheliste Uuringute Instituut (*Swedish Institute of International Affairs*). Tänapäeval kuuluvad LIIA tähtsamate partnerite hulka ka Läti Seim ja välisministeerium, Friedrich Erbert *Stiftung* ja NATO avaliku diplomaatia osakond.²³⁰

Oma 30 tegevusaasta jooksul on LIIA korraldanud mitusada rahvusvahelist konverentsi ja avaldanud üle saja erinevat raamatut ning uurimuse.²³¹ Tegemist on seega võib-olla Läti kõige tuntuma ja tunnustatuima mõttekojaga. Seda enam muutub, nende teadmiste taustal, BASISe läbikukkumine kurvemaks, kuna LIIA näitab potentsiaali, kuhu instituut parema rahastuse, organiseerituse ja õnne korral jõudnud oleks.

BASISe lõplikust laialisaatmisest kirjutab Meri 1997. aasta märtsis kirjas Einsele. Meri ei saa instituudile enam realistlikult keskenduda, kuna on teist korda presidendiametis, kuigi mõõnab, et Euroopa Liidu ja NATO peatse laienemisega on selle valdkonna probleemid mõjusaimad, kui kunagi varem. Ta soovib Einselel tutvuda *North Atlantic Institute*-i (NAI) tegevustega, mis tegutseb Tallinnas samasuguste valdkondade ja probleemidega nagu BASIS. NAI saab oma raha eraallikatest ja sponsoritelt ning tegeleb Venemaa ja Eesti vahelise transiidi uurimisega. Koostööpartneriks on Hudsoni Instituut ning esimene konverents toimus 1997. aasta veebruaris.²³²

²³⁰ Latvian Institute of International Affairs, <https://www.liia.lv/en/liia>, (03.01.2023).

²³¹ Samas.

²³² Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus, köide 1, S.nr 3.

Analüüs ja kokkuvõte

Analüüsid Meri tegutsemist ja otsuseid EI ning BASIS-e juhtimisel joonistub välja temale iseloomulik muster: instituudi asutamisel pannakse sellele kõrgeid ootusi ja tihti mõeldakse selle jaoks valmis suurejoonelisi plaane, kuid juba pärast teatud aja möödumist hääbub kogu ettevõtmine. Algus näib seega olevat paljulubav ja seda osalt ka seetõttu, et Meri poolt ellu kutsutud instituutide näol oli üldjuhul tegemist millegi sellisega, mida taolisel kujul varasemalt Eestis eriti ei esinenud või polnud.

Hea näide on selles kategoorias EI, mis oma tegevuse poolest oli ENSV ühiskonnas esimesi kolmanda sektori ettevõtmisi. Instituudiga seoses olid asutajatel suured plaanid, mis hõlmasid hoonetekompleksidena tegutsevat Hansacentrumi ja õppekeskust. Mis puutub EI tegevusi algusaastatel välisriikides, täidis EI, vähemalt algusaastatel, oma eesmärgi. EI suutis edukalt asutada „protosaatkondi“, millest hiljem arenesid välja Eesti ametlikud esindused Saksamaal, Soomes, Rootsis, Prantsusmaal ja Taanis. Edasised tegevused jäid siiski pigem tagasihoidlikeks. Instituut tegutseb tänapäevani edasi ja selle olemasolu võib pidada, võrreldes mõne teise samalaadse asutuse, nagu Briti Nõukogu või Goethe Instituudiga, küll marginaalseks, kuid samas mitte tähtsusetuks.

Suure tõenäosusega osutusid EI-le rasketeks löökideks L. Meri lahkumine 1990. aasta kevadel ja taasiseseisvunud Eesti Vabariigi välisministeeriumi välja arenemine, mis hakkas asendama EI tegevust välissuhtluses professionaalsemal tasemel. J. Luige kirjutas Merile 1990. aasta aprillis toonitab esimene, kuidas inimesed, kes EI tegevusega liitusid, ei teinud seda mitte ainult instituudi pärast, vaid ka selleks, et töötada koos Meriga.²³³

EI praeguse juhatuse liikme ning L. Meri poja Mart Meri hinnangul oli L. Meri unistaja, kuid seda ajal, kui keegi pidigi unistama ning suuri ideid välja paiskama, et midagigi olemasolevas olukorras muutuks. Ideede teostamiseks oleks olnud vaja kindlaid tööplaan- ja jaotust, kuid L. Meri ei olnud see isik, kes oleks sellega tõsisemalt tegelema hakanud.²³⁴ Ühes hilisemas vestluses 21. sajandi alguses pidas L. Meri sedagi imeks, et EI ikka veel tegutseb ja alles on.²³⁵

²³³ Mart Meri, Vaba impersonaal.

²³⁴ Intervjuu Mart Meriga, (11.02.2022), lindistus ja märkmed autori valduses.

²³⁵ Samas.

BASIS-e saatus kujunes sarnaseks, kuigi oli näha, et selle instituudi puhul oli Meri oma suurejooneliste ehitusplaanidega juba tagasihoidlikum. Meri oli BASIS-e aktiivse tegutsemise faasis hõivatud juba presidendiametiga. Asutust tabas selle alguses mainekahju, mis selle tegevust tublisti pärssis, kuid optimistlik oleks samuti arvata, et instituut ka ilma antud vahejuhtumita oleks elujõuliseks saanud. BASIS-e kõrvale tekivad kiiresti alternatiivid ja oletada võib, et organisatsiooni tööjaotus ning plaanid olid välja arendamata ja seetõttu puudulikult.

Käesoleva magistritöö eesmärk oli anda ülevaade Lennart Meri kasutatud „pehmet jõust“ EI ja BASIS-e näitel. EI puudutavat materjali analüüsid oli sellest võimalik leida mõisteid „kultuuridiplomaatia“ ja „propaganda“ - nähtused, mis kuuluvad „pehme jõu“ valdkonda. Kultuuridiplomaatia alla saab EI tegevusi liigitada osaliselt, võttes arvesse, et instituudi töötajad proovisid suunata riikidevahelist naturaalselt kultuurikulgu oma huvides, eesmärgiga seda nii ära kasutada. Selle tõenduseks on EI algusaastate eesmärk juhtida tähelepanu Eesti kultuurile ja probleemidele ning hilisem koostöö Eesti välisministeeriumiga. Kultuuridiplomaatia mõiste kasutamise vastu räägib aga tingimus, et käsitletava nähtuse puhul on tegutsejateks riigi ametlikud diplomaadid, kes EI-l puudusid.

Para- ja protodiplomaatia osas leiab EI puhul juba suuremaid kattuvusi, sest need mõisted jätvavad tagaplaanile riikidevahelised ametlikud suhted. Mitteriikliku diplomaatia osakaal on para- ja protodiplomaatia puhul suurem ja seetõttu sobituvad nad EI mitmekülgse tegevusega paremini.

Juba varasemalt oli teada, et EI oli oma olemuselt organisatsioon, mis oma tegevuse algusaastatel kasutas kultuuri enamasti kattevarjuna. Kultuuri sildi all loodi tegelikkuses Eesti jaoks vajalikke poliitilisi, majanduslikke ja diplomaatilisi suhteid. Samas ei olnud seni teada EI ja Eesti välisministeeriumi omavahelise koostöö ulatus. Mitmetest endistest EI töötajatest said hiljem välisministeeriumi töötajad, lisaks nähtub dokumentidest ka tõsiasi, et EI jätkas välisministeeriumiga tihedat koostööd ka juba taasiseseisvunud Eesti Vabariigis. Selle parimaks näiteks on 1992. aasta augustis sõlmitud raamkokkulepe ja instituudi peadirektori hinnang, et 60% töökoormusest oli seotud välisministeeriumi osakondadega. Selle aspekti puhul saame kõige rohkem rääkida propagandast.

Mõlema instituudi osas saab samuti kindlalt väita, et nende rajamine ja tegevus aitas kaasa Eesti suuremale seotusele läänemaailmaga. EI aitas saada olulisi kontakte välisriikide esindajatega,

kes proovisid aidata Eestit oma võimaluste piires. BASIS tõi aga mitmed välismaa eksperdid esimest korda Eestisse, et arutada siin Baltikumi julgeolekuolukorra ja probleemide üle. Samuti oli BASIS suure tõenäosusega NATO ja Eesti esimene tõsisem platvorm omavaheliseks kontaktiks ja dialoogiks.

BASIS-e tegevuse analüüsimisel tuli lisaks ilmsiks ka Lennart Meri geopoliitilised visioonid ja suhtumine geopoliitikasse. Varasemalt on levinud arusaam, et geopoliitika oli L. Meri jaoks kõrvalteema, mida puudutati vastavalt vajadustele ja auditooriumi ootustele. Käesolevast tööst nähtub aga mõneti teine pilt, kus Meri võtab geopoliitika teemadel üsna järjepidevalt ja kindlate seisukohtadega sõna.

Lisada tuleb viimaks aga ka seda, et „pehme jõu“ mõistet ise ei kasutatud EI ja BASIS-e kohta käivates arhiivimaterjalides. Tegemist on olulise detailiga, kuna see viitab asjaolule, et antud organisatsioonides tol perioodil töötanud inimesed ei mõtestanud oma tegevust teoreetiliselt lahti. Sama väidet kinnitavad intervjuueeritud inimesed ka üle 30 aasta hiljem, lisades, et nad töötasid küll Eesti huvides, eesmärgiga siinse elanikkonna probleeme laiemalt kajastada, kuid seda praktilisest vajadusest, ilma suure plaani ja skeemita. Hoolimata sellest asjaolust omab mineviku asutuste analüüsimine „pehme jõu“ vaatepunktist selles valdkonnas siiski uut uurimuslikku väärtust.

Summary

Lennart Meri and „soft power“: Estonian Institute and BASIS 1988–1994

For most of human history international relations have been a place, where war and thus „hard power“ as means of achieving your goal is rather the norm than the exception. This sentence holds up even today as of the writing of this thesis. Yet there is also another way of getting what you want in world politics, which includes attraction and persuasion, being thus known as „soft power“.

This master's thesis focuses on Lennart Meri and his use of „soft power“ in connection with the Estonian Institute (EI) and the Baltic Strategic Institute for Security Studies (BASIS). The period of study is defined by the foundation of the EI on the 4th of October 1988 as well as the dissolution of BASIS in 1994.

Research on the topic of soft power has become the focus of more and more academic works during the current century, however in the field of historical science, especially taking into account the Estonian one, soft power is a rather new field of study. The subject itself is interdisciplinary in nature encompassing different fields of study like sociology, psychology and communications.

The aim of the master's thesis is to give an analytical overview on Lennart Meri's persona and his use of soft power through the institutions of EI and BASIS. To achieve this goal four main research questions have been posed:

1. How did Lennart Meri want to include Estonia as a member of the international community?
2. In what way did the Estonian Institute use soft power in the form of para-, proto- and cultural diplomacy or propaganda?
3. In what way did BASIS use soft power?
4. How good was Lennart Meri as the director of different institutions?

The first chapter focuses on Lennart Meri, his character, personal views and his importance in Estonian history. Meri's stances on the international communities and the position of small states in those communities have been quite clear and strong. He was advocating for a stronger position for small states in the international system, focusing on their positive traits like social transparency and fast adaptation during tumultuous political change. In addition to small states

Meri was also quite engaged with geopolitics, even more so than previously thought by scholars. He repeatedly talked about a new security situation in Europe, where the Eastern European countries and Russia had to figure out their new position. Meri was also warning of a potential new Russian threat, highlighting the Karaganov doctrine in 1994 and talking about the need of a democratic bloc of Central and Eastern European countries, which could start influencing their eastern neighbour, leading to the eventual democratisation of Russia itself.

The second chapter examines the work of the EI and its use of soft power. Although the institute, upon its formation, on paper only advocated for cultural relations between countries and people abroad, the reality was that this cultural aspect was only used as a facade for deeper political and economical ties with future western partners. When it comes to cultural diplomacy the EI does fulfill some of the criteria for it: like the aim of influencing the natural cultural flow between nations and people for one's own good. On the other hand the people employed by the EI were never actual formal diplomats, who represented their own legitimate country and governmental institutions, which is one clear requirement for cultural diplomacy.

Moving on to para- and protodiplomacy the latter can, for the most part, be associated with the actions of the EI. The institute did use its connections abroad and opened cultural residences or proto embassies in several European countries. The only critiques with protodiplomacy are the aspects of separatism and potential representation of future government agencies. Paradiplomacy however, eliminates even these restrictions being a form of non-governmental diplomacy, which is best suited for describing the EI. Propaganda can also be linked to the EI but the connections are rather scarce with the only prominent one being a formal agreement with the Estonian Ministry of Foreign Affairs, where the EI was used as a working partner.

The third chapter concludes with BASIS, the second institute founded by Lennart Meri. BASIS was probably the first time when NATO representatives met with their Estonian counterparts and discussed the security problems of Estonia. This institute did not have a wide range of activities like the EI but it did include many notable persons like for example Henry Kissinger and Samuel Huntington. BASIS is best defined as a think tank with the eventual goal of getting NATO membership and presence for Estonia. Unfortunately BASIS dissolved in 1994 because of a scandal with one of its members and potential competition from Latvia.

Taken as a whole, Lennart Meri was a skilled user of soft power, even when it can be debated whether he was aware of the theoretical concept of soft power or not. There are documents

where Meri is using the terms „cultural diplomacy“ and „propaganda“ when describing the actions of the EI. This might also suggest a connection to soft power in general but it must be remembered that the actions of the past can be viewed differently depending on the present. The interviewed former members of the EI and other people who were working in close connection to Meri did not theorise about their work and goals but rather did what was necessary and possible for Estonias representation worldwide.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv

Fond 5077 Mittetulundusühing Eesti Instituut

Fond 5775 Välisministeerium

Vabariigi presidendi kantselei: toimik 5–39

Perioodika

Eesti Ekspress, 1992, 1993

Eesti Päevaleht, 1992, 1993, 1994

Hommikuleht, 1993

Postimees, 1996, 2011, 2013, 2017

Sirp, 1988, 2020

The Baltic Independent, 1994

The Baltic Observer, 1994

Kirjandus

Alatalu, Toomas, Eesti välispoliitiline kontseptsioon – unistus ja ulme 1990-1993, Poliitika, nr 6, 2014, lk 81–116.

Alatalu, Toomas, Eesti poliitikute 1990ndate aastate geopoliitilised visioonid, Poliitika, nr 5, 2013, lk 112–141.

Arndt, Richard, The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century, Dulles, Potomac Books Inc, 2006.

Barghoorn, Frederick, *The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1960.

Clerc, Louis, Glover, Nikolas and Paul Jordan (toim.), *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries*. Leiden, Brill Nijhoff, 2015.

Eek-Pajuste, Eeva, (koost), *Teine tulemine: Taasiseseisvunud Eesti välisesindused*. Välisministeerium, Printon, Tallinn, 2003.

Fredén, Lars Peter, *Tagasitulekud: Rootsi julgeolekupoliitika ja Balti riikide iseseisvuse uus algus 1991–1994*. Tallinn, Kultuurileht, 2009.

Huntington, Samuel, *Tsivilisatsioonide Kokkupõrge ja Maailmakorra Ümberkujunemine*. Tartu, Fontese Kirjastus, 1999.

International Negotiations. Communist Doctrine and Soviet Diplomacy: Some Observations. Memorandum, Committee on Government Operations United States Senate, U.S. Government Printing Office, Washington, 1970.

Jürjo, Indrek, *Pagulus ja Nõukogude Eesti: Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal*, Tallinn, Tammeraamat, 2014.

Kuldkepp, Mart, *Estonia Gravitates Towards Sweden: Nordic Identity and Activist Regionalism in World War I*, Tartu, Tartu University Press, 2014.

Kuldkepp, Mart, *Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse süünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla*, *Ajalooline Ajakiri*, 2013, 3, lk 321–374.

Käkönen, Jyrki, *Eesti välispoliitikat põhjendavad müüdid, Eesti positsioon maailmas president Lennart Meri narratiivides*, *Acta Politica Estica* nr 4/ 2013, lk 13–28.

Lawrence, Tony, Jermalavičius, Tomas, (toim.), *Apprenticeship, partnership, membership: twenty years of defence development in the Baltic states*. Tallinn: International Centre for Defence Studies, 2013.

Lill, Hellar, *Eesti riigikaitse 100 aastat*, Tallinn, Printon, 2018.

Lukes, Steven, *Power: A Radical View*. London, Macmillan, 1974.

Made, Tiit, Rootsis Nõukogude saatkonnas, Tallinn, kirjastus Argo, 2016.

McGann, James, Weaver, Grant (toim.), Think Tanks and Civil Societies, Catalysts for Ideas and Action. New Brunswick, Transaction Publishers, New Jersey, 2009.

Meri, Lennart, Hõbevalge: reisikiri suurest paugust, tuulest ja muinasluulest, Tallinn, Lennart Meri Euroopa Sihtasutus, 2008 (koostanud ja toimetanud Urmas Sutrop ning Mart Meri).

Meri, Lennart, Was beunruhigt an der heutigen Entwicklung in Europa? MUT: Forum für Kultur, Politik und Geschichte, nr 320, aprill 1994, lk 32–36.

Meri, Mart, Vaba impersonaal, Henno rajandi konverents, 2018.

Männik, Erik, Kasekamp Andres, (toim.), The Estonian Foreign Policy Yearbook: Estonia and the European Security and Defence Policy: A realist view, lk 63–81.

Mölder, Holder, Cooperative security dilemma – practicing the Hobbesian security culture in the Kantian security environment, Tartu, Tartu Ülikooli kirjastus, 2010.

NATO's Nations and Partners for Peace, Special Issue, Getting ready for NATO: The Baltic States. Bonn, Mönch Publishing, 1999.

Nichol, James Diplomacy in the Former Soviet Republics, 1995, Praeger, Westport, Connecticut London.

Nye, Joseph, Do Morals Matter: Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump, New York, Oxford University Press, 2020.

Nye, Joseph, Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York, PublicAffairs, 2004.

Nye, Joseph, Born to Lead: The Changing Nature of American Power, New York, Basic Books, 1990.

Nye, Joseph, Welch, David, Understanding Global Conflict and Cooperation. Boston, Pearson 2013.

Oplatka, Andreas, Lennart Meri: ein Leben für Estland: Dialog mit dem Präsidenten, Zürich, Neue Zürcher Zeitung, 1999.

Oplatka, Andreas, Lennart Meri – Eestile elatud elu, kahekõne presidendiga, Tartu, Ilmamaa, 2001.

Oplatka, Andreas, Lennart Meri – Eestile elatud elu, kahekõne presidendiga, Tallinn, Hea Lugu, 2017.

Piirimäe, Kaarel „Balti kriis“ ja Eesti välispoliitika algus 1990–1991, Akadeemia, 2016, nr 8, I, lk 1331–1365.

Piirimäe, Kaarel, Eesti välispoliitika algus 1990–91, 2017, nr 11, lk 1923–1951.

Piirimäe, Kaarel, From an ‘Army of Historians’ to an ‘Army of Professionals’: History and the Strategic Culture in Estonia, Scandinavian Journal of Military Studies, 2020, lk 1–14.

Põlluaas, Henn, Lennart Meri: Vabaduse valus valgus, Tartu, kirjastus Kunst, 2011.

Rostoks, Toms, Spruds, Andris, (toim.), The different faces of „soft power“: the Baltic States and Eastern Neighborhood between Russia and the EU, Latvian Institute of International Affairs, 2015.

Tark, Triin, The Wind of Change in Cultural Diplomacy: Estonian Society for Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries in the Late 1980s and Early 1990s, lk 153–173.

Taylor, Philip, Mõtteeluv: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani, Tallinn, 2011.

Vahre, Sulev (peatoimetaja). Pajur, Ago, Tannberg, Tõnu (tegevtoimetajad). Eesti Ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu, Ilmamaa, 2005.

Üliõpilastööd

Ideon-Marks, Svea, Väikeriigi kultuuridiplomaatia Eesti näitel. Magistritöö, Tartu, Tartu Ülikool, 2022.

Kangur, Siim, Perception of China’s influence operations among Estonian private enterprises. Magistritöö, Tartu, Tartu Ülikool, 2021.

Pitkäärt, Kadri, Eesti imago konstrueerimine MTÜ Eesti Instituut infotrükistes. Magistritöö, Tallinn, Tallinna Ülikool, 2012.

Vahe, Johannes, Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi välisministeerium ja selle tegevus 1960. aastatel. Bakalaureusetöö, Tartu, Tartu Ülikool, 2019.

Intervjuud

Luik, Jüri, 27.04.2023, märkmed autori valduses.

Meri, Mart, 11.02.2022, märkmed ja lindistus autori valduses.

Olljum, Alar, 27.02.2023, märkmed ja lindistus autori valduses.

Siilmann, Mart, 19.09.2022, märkmed ja lindistus autori valduses.

Tael, Kaja, 10.05.2022, märkmed autori valduses.

Tasa, Toivo, 14.11.2022, märkmed autori valduses.

Internetileheküljed

Bahovski, Erkki, Lugu oma isast ehk Vene muinasjutt. Sirp, 2020, <https://sirp.ee/s1-artiklid/film/lugu-oma-isast-ehk-vene-muinasjutt/>

Botschaft von Estland Berlin, <https://berlin.mfa.ee/de/am-15-mai-1920-zog-die-estnische-botschaft-um-in-die-hildebrandstrasse-5-berlin-tiergarten/>

Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/about/our-story>

Chatham House, <https://www.chathamhouse.org/about-us/our-history>

Eesti Instituut, <https://estinst.ee/meist/eesti-instituut/#ajalugu>

Eesti Kaitsevägi, <https://mil.ee/kaitsevagi/uldinfo/ajalugu/>

Estonian World, Paul Goble, <https://estonianworld.com/author/paul-goble/>

Godfrey Hodgson, Zbigniew Brzezinski obituary. The Guardian, 2017, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/may/28/zbigniew-brzezinski-obituary>

Ien Ang, Isar, Yudhishtir Raj, Cultural diplomacy: beyond the national interest? International Journal of Cultural Policy, Vol 21, Issue 4, 2015, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10286632.2015.1042474>

IMEMO, <https://www.imemo.ru/en/about>

Järvelaid, Peeter, Paul Keres ja Boris Meissner. Pärnu Postimees, 2011, <https://parnu.postimees.ee/368146/paul-keres-ja-boris-meissner>

Latvian Institute of International Affairs, <https://www.liia.lv/en/liia>

Luik, Jüri, Lennart Meri kui diplomaat. Diplomaatia, Rahvusvaheliste Kaitseuringute Keskus, Nr 31, märts 2006, <https://diplomaatia.ee/lennart-meri-kui-diplomaat/>

Nato.int, NATO Topic: North Atlantic Cooperation Council. https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_69344.htm

Postimees, Suri Soome diplomaat ja poliitik Max Jakobson. Postimees, 2013, <https://maailm.postimees.ee/1165498/suri-soome-diplomaat-ja-poliitik-max-jakobson>.

Raig, Ivar, Väikeriigid võiksid üheskoos rahu tagama hakata, Postimees, 2017, <https://arvamus.postimees.ee/4008105/ivar-raig-vaikeriigid-voiksid-uheskoos-rahutagama-hakata>

Riigi Teataja, Euroopa Ühenduste ja nende liikmesriikide ning Eesti Vabariigi vaheline assotsieerumisleping (Euroopa leping), <https://www.riigiteataja.ee/akt/13118209>

Royal Air Force Air Cadets, New Cadet Unit for Twickenham Air Cadets, <https://www.raf.mod.uk/aircadets/news/new-cadet-unit-for-twickenham-air-cadets/>

Soll, Jacob, How Think Tanks Became Engines of Royal Propaganda, Tablet, 2017, <https://www.tabletmag.com/sections/history/articles/think-tanks-jacob-soll-propaganda>

Soome Suursaatkond Tallinnas, Estofilia 100, <https://estofilia.finland.ee/2018/01/kalervo-siikala.html>

Vabariigi Presidendi Kõned 1992–2001, <https://vp1992-2001.president.ee/est/k6ned/K6nedeArhiiv.asp>

Välisministeerium, Eesti suursaadik OECD juures Priit Pallum andis üle volikirja,
<https://vm.ee/et/uudised/eesti-suursaadik-oecd-juures-priit-pallum-andis-ule-volikirja>

Lisad

Lisa 1: Eesti Instituudi ajutine koostöönimestiku palgaandmed 1989. aastal.²³⁶

Ametikoha nimetus	Koormus	Ametipalga määr (rublades)	Lisatasud (rublades)	Kuupalk
Direktor (Lennart Meri)	1	400		400
Direktori asetäitja	1	300		300
Protokolliosakonna juhataja	1	230		230
Peaspetsialist	1	200		200
Pearaamatupidaja	1	230		230

Kokku: 1 360

Lisa 2: Eesti Instituudi koosseisunimestiku palgaandmed 1990. aasta 2. jaanuaril.²³⁷

Ametikoha nimetus	Koormus	Ametipalga määr (rublades)	Lisatasud (rublades)	Kuupalk
Direktor (Lennart Meri)	1	540		540
Haldusdirektor (Mart Siilmann)	1	400		400
Pearaamatupidaja (Ulvi Brandt)	1	370		370
Teadussekretär	1	340		340
Peabibliograaf	0,5	230		115

²³⁶ ERA 5077.1.15 EI: Koosseisu nimestikud ja palgajuhend. 1989–1992.

²³⁷ Samas.

Prantsuse referent (Ruth Lausma)	1	290	29	319
Inglise referent (Jüri Luik)	1	290	29	319
Saksa referent (Toivo Tasa)	0,5	200	10	110
Soome referent	1	290		290
Direktori abi	1	230	23	253
Sekretär (Küllike Lukkonen)	1	135		135

Kokku: 3 191

Lisa 3: Eesti Instituudi koosseisunimestiku palgaandmed 1991. aasta 1. veebruaril.²³⁸

Ametikoha nimetus	Koormus	Ametipalga määr (rublades)	Lisatasud (rublades)	Kuupalk
Peasekretär (Henno Rajandi)	1	520		520
Haldusdirektor (Mart Siilmann)	1	440		440
Pearaamatupidaja (Ulvi Brandt)	1	440		440
Inglise referent (Jüri Luik)	0,5	400		200
Saksa referent (Toivo Tasa)	0,5	380		190
Lääne-Euroopa referent (Malle Talvet)	0,5	400		200

²³⁸ ERA 5077.1.9 Direktori personali- ja põhitegevuse käskkirjad.

Tõlk-referent (Toomas Help)	0,5	380		190
Referent (üldküsimused) (Piret Part)	1	340		340

Kokku: 2 520

Lisa 4: Eesti Instituudi koosseisunimestiku palgaandmed 1992. aasta jaanuaris.²³⁹

Ametikoha nimetus	Koormus	Ametipalga määr (rublades)	Lisatasud (rublades)	Kuupalk
Direktori kohusetäitja (Kaja Tael)	1	1780		1780
Peasekretär (Henno Rajandi)	1	1730		1730
Haldusdirektor (Mart Siilmann)	1	1570		1570
Pearaamatupidaja (Ulvi Brandt)	1	1620		1620
Inglisekeelse regiooni referent (Ann Alari)	1	1515		1515
Prantsuse referent (Ruth Lausma)	1	1515		1515
Lõuna-Euroopa referent	1	1260		1260

²³⁹ Samas.

Skandinaavia referent (Piret Part)	1	1260		1260
Referent (üldkõsimused)	1	1210		1210
Saksa referent (Toivo Tasa)	0,5	1160		580
Sekretär-asjaajaja (Triinu Raigna)	1	1110		1110

Kokku: 15 150

Lisa 5: Eesti Instituudi koosseisunimestiku palgaandmed 1993. aasta 1. jaanuaril.²⁴⁰

Ametikoha nimetus	Koormus	Ametipalga määr (kroonides)	Lisatasud (kroonides)	Kuupalk
Direktor (Kaja Tael)	1	1655		1655
Peasekretär (Toivo Tasa)	1	1490		1490
Pearaamatupidaja (Karin Aasaleht)	1	1275		1275
Briti-Iiri referent (Krista Kaer)	1	1275		1275
Skandinaavia referent (Piret Part)	1	985		985
USA-Kanada referent, Prantsuse	1	575		575

²⁴⁰ Samas.

referent (Ann Alari)				
Sekretär-asjaajaja (Katrín Vínge)	1	740		740

Kokku: 7 955

Lisa 6: BASIS-e konsiiliumiliikmed 1993. aasta 17. detsembril.²⁴¹

1. Dr. Alexey Arbatov
2. Prof. Shlomo Avineri
3. President Algirdas Brazauskas
4. Dr. Zbigniew Brzezinski
5. Dr. Ricardo Diez-Hochleitner
6. Aleksander Einseln
7. Roland Evans
8. Dr. Ziad Fariz
9. Lars Freden
10. Dr. Paul A. Goble
11. Prof. Aleksandr Granberg
12. Dr. Samuel Huntington
13. Max Jakobson
14. Henry Kissinger
15. Harry Mannil

²⁴¹ Vabariigi Presidendi Kantselei, toimik 5–39, Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsi ettevalmistav kirjavahetus (president L. Meri). Algirdas Brazauskas kirjas Lennart Merile 8. novembril 1993, Vilnius.

16. Prof. Boris Meissner

17. President Lennart Meri

18. Sir Arvi Parbo

19. Dr. Anatoli Sobchak

20. Prof. Rein Taagepera²⁴²

21. President Guntis Ulmanis

22. Dr. George Urban

²⁴² Kirjavahetuses autoriga väljendas Rein Taagepera enda üllatust nimekirja osas ja lisas, et ei mäleta midagi BASIS-e tegevuste kohta. Kirjavahetuses autoriga 04.05.2023.

Lisa 7: Eesti, Leedu ja Läti presidendid (vasakult) Lennart Meri, Algirdas Brazauskas ja Guntis Ulmanis Balti Strateegiliste ja Rahvusvaheliste Uuringute Instituudi (BASIS) avakonverentsil. 16.12.1993.

Truuväärt, A. ERA EFA.204.0.171473

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Roman Kasak (B41896)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Lennart Meri ja „pehme jõud“: Eesti Instituut ning BASIS 1988–1994,

mille juhendaja on Kaarel Piirimäe,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Roman Kasak
09.05.2023